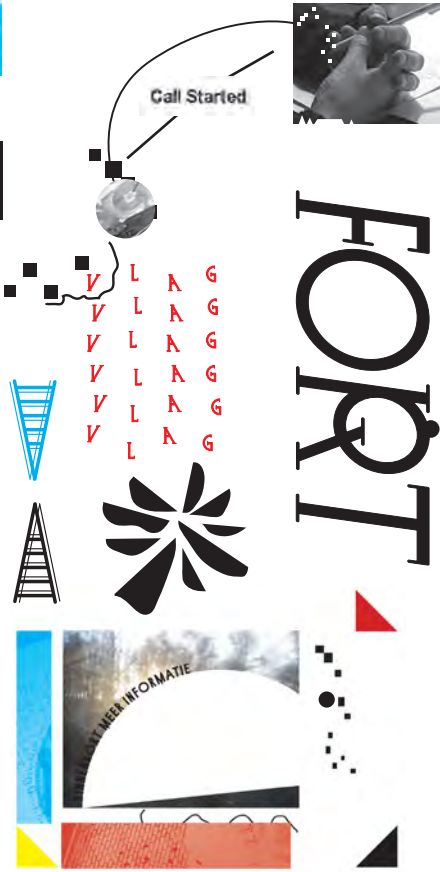
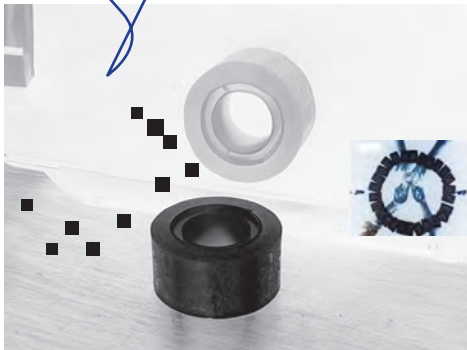
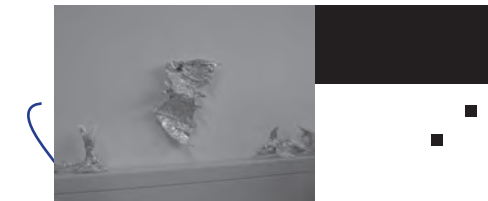
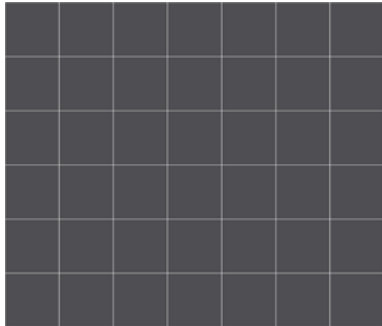
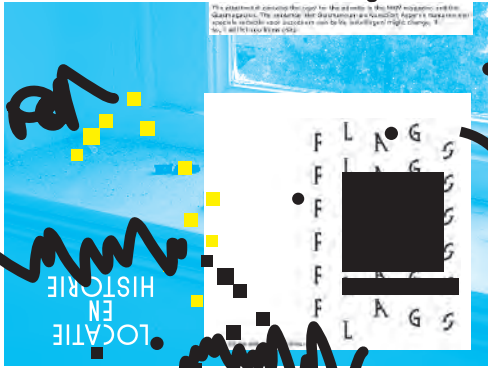
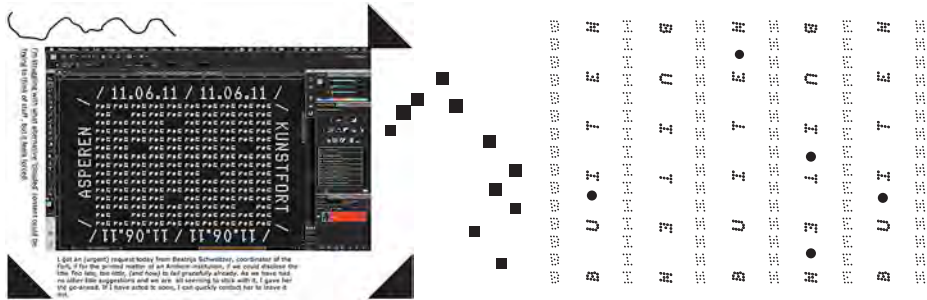
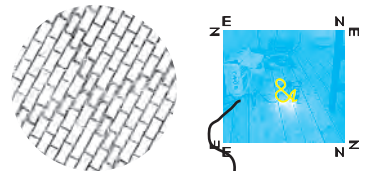
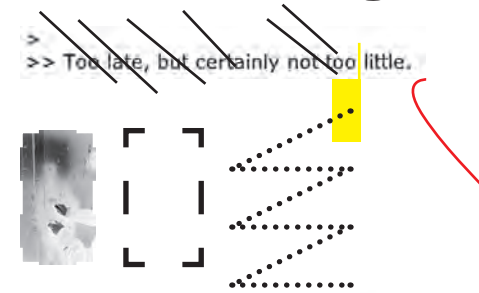
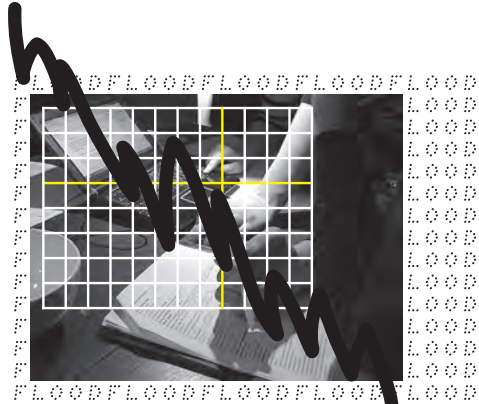

Too late,
too little,
(and how)
to fail gracefully

Tentoonstelling
12.06.11- 25.09.11

AGENDA

DOORLOPEND

Hofland Atelier: inloopatelier voor 4 tot 99-jarigen. Woensdag, zaterdag en zondag, 14.00-17.00 uur. Groepen op afspraak.

Speurtocht voor kinderen van 6 tot 12 jaar.

Rondleidingen door de tentoonstelling (op afspraak).

Secondhand market for Useful Knowledge and Non-Knowledge.

JUNI

11 juni

11.00 uur:

Opening en Eerste internationale postduivenrace voor de Fort Asperen Cup door Nomed & Gediminas Urbonas.

14.00-17.00 uur:

Blackmarket for Useful Knowledge and Non-Knowledge, Defense Lines.

JULI

3 juli

Rondleidingen in de Verborgen Stadscollectie, performance door Jeroen Jongeleen (de hele dag).

9 juli

16.00 uur:

Kunstenarsgesprek met Bik Van der Pol

13-20 juli

De Zomeracademie, Workshops ruimtelijk werk voor volwassenen. Voor beginners en gevorderden. Naar keuze één, twee of drie hele dagen in de periode van 13 tot en met 20 juli. Begeleiding: Gert Gortemaker en Petra Kleijn. Inschrijven noodzakelijk.

16 juli

16.00 uur:

Un-drum 3, 2010, performance door Tarek Atoui.

18.00 uur:

speciale vertoning van *The Red Chapel*, met na afloop vraag-en-antwoord-sessie met filmmaker Mads Brügger en eetarrangement.

17-21 juli

13.00-17.00 uur:

Building Instruments, workshop door Tarek Atoui. Inschrijven noodzakelijk.

AUGUSTUS

20 augustus

18.00 uur:

Speciale vertoning van *De Leugen* (Robert Oey), met na afloop gesprek en eetarrangement.

21 augustus

Rondleidingen in de Verborgen Stadscollectie, performance door Jeroen Jongeleen (de hele dag).

SEPTEMBER

3 september

14.00-17.00 uur:

Blackmarket for Useful Knowledge and Non-Knowledge, Defense Lines.

18.00 uur:

Speciale vertoning van *The Yes Men Fix the World*, met na afloop gesprek en eetarrangement.

18 september

15.00-18.00 uur:

Potato Perspective oogst.

24 september

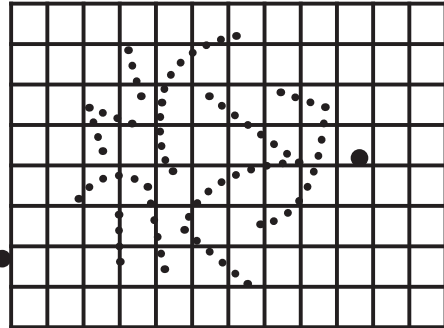
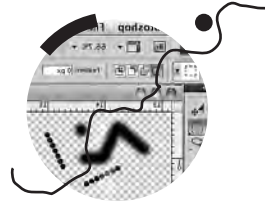
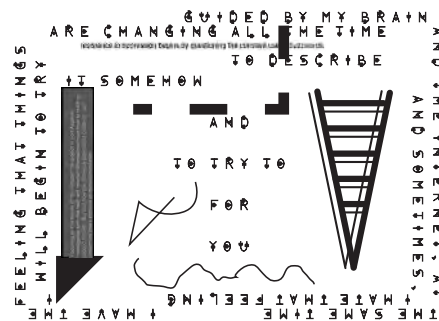
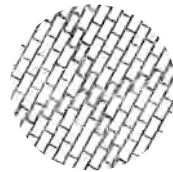
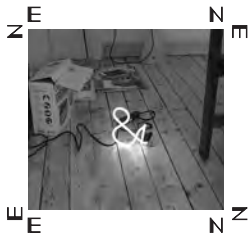
Vlaggenoptocht van deelnemers aan het Hofland Atelier.

25 september

Rondleidingen in de Verborgen Stadscollectie, performance door Jeroen Jongeleen (de hele dag).

CODES

[illegible]

Fort Asperen is deel van de Nieuwe Hollandse Waterlinie, een verdedigingsstelsel waarvoor onder Frans bestuur de grondslag werd gelegd. Tijdens de Frans-Duitse oorlog (1870) en de Eerste Wereldoorlog (1914-1918) bleef Nederland relatief ongemoeid en hoefde de Waterlinie niet ingezet te worden. Op 12 april 1940 werd het fort wel oorlogsgereed gemaakt: de Nieuwe Hollandse Waterlinie bleek echter niet bestand tegen de moderne oorlogsvoering. De Duitse Luftwaffe passeerde de negentiende-eeuwse defensiewerken zonder problemen en dropten hun parachutisten tot ver achter de linie. Dit markeerde het einde van het militaire nut van het fort, hoewel het vernuftige systeem eigenlijk nooit een adequaat middel tegen 'indringers' was geweest. Het was bij aanleg al achterhaald omdat het was gebaseerd op oude verdedigingsprincipes. Een opgericht verdedigingswerk blijkt, ondanks alle inzet, meestal niet opgewassen tegen de inventiviteit en verbeeldingskracht van de tegenstander die vaak met verbluffend eenvoudige middelen ontsnapt, een ander parcours uitstippelt of terugslaat.

De vraag is of het voor een samenleving werkelijk mogelijk en, afgezien van een oorlogssituatie, altijd even wenselijk, om 'indringers' koste wat kost buiten te houden. Intussen hebben zowel de middelen als de mondiale werkelijkheid zich ontwikkeld. Vandaag, in de eenentwintigste eeuw, hangen de op te richten verdedigingswerken anders dan pakweg honderd jaar geleden nog nauwer samen met economische, financiële en politieke belangen. Ook heeft oorlogsvoering een andere dynamiek. Daarmee heeft zij ook een andere gedaante aangenomen, waarvoor ook vaak een andere taal wordt gebruikt. Zo spreken we in Nederland bij voorkeur niet van 'onze deelname aan de oorlog in Afghanistan', maar van vredes- en opbouwmissies, om onze betrokkenheid humaan te vertalen. Een belangrijk deel van de strijd om economische en politieke macht vindt plaats op afstand: achter het keyboard, op de beurs, in de blogs en media: non-lokale plaatsen, die ontsnappen aan elke vorm van houvast. 'Deelname aan' is ook steeds minder een werkelijk fysiek engagement. Op afstand is een doelwit gemakkelijk en met enorme precisie te raken, zonder de emoties die een fysieke confrontatie met zich mee zou brengen. Gedreven door economische efficiëntie en de toenemende invloed van technische middelen wordt een steeds verfijnder

arsenaal van instrumenten en strategieën ontwikkeld om doelwitten te lokaliseren, identificeren, isoleren, controleren en manipuleren. Opgezwiept door media en populisme is het bestaan verworden tot een concurrentiestrijd om de illusie van ultieme controle en houvast te creëren in een context van kapitalisme, globalisering en daarmee samenhangende crises.

De militaire geschiedenis van het fort en het tekortschieten ervan zijn het uitgangspunt voor deze multidisciplinaire manifestatie die reflecteert op de onmogelijkheid en onwenselijkheid van het opwerpen van barrières, op de fictie van het creëren van verwachtingen die niet (kunnen) worden waargemaakt en op het creatieve vermogen om ingenomen posities optimistisch om te keren en ogenschijnlijke barrières te omzeilen. Een verdedigingswerk impliceert ook indringers. *Too late, too little, (and how) to fail gracefully* kijkt kritisch en met enige ironie naar maatschappelijke grenzen en barrières. Wanneer wordt de ander als een bedreiging gezien? Hoe en door wie worden fortificaties opgeworpen? Hoe en waar worden territoria afgebakend en ondermijnd? En, wellicht niet onbelangrijk: leidt dit inderdaad tot de gewenste veiligheid en bescherming? Of is het slechts een mentale zekerheid? Geen enkele fortificatie blijkt immers onneembaar en indringers bereiken hun doel vaak toch wel.

Too late, too little, (and how) to fail gracefully is opgezet als een operatie waarin het doorbreken van territoria ook zelf beproefd wordt. Met de inzet van Special Forces, een groep samenzweerders die zonder uitzondering medeplichtig zijn aan het samenstellen van het programma, is het een beweging van meerderen. De codewoorden *Trojan Horses*, *early warning systems*, *rookgordijnen* en *camouflage*, *de infiltrant* en *de campagne*, allen niet zonder toeval militaire termen die ook in ons dagelijks leven behoorlijk zijn ingeburgerd, vormen de leidraad in het bijeenbrengen van deze verschillende stemmen. Met behulp van deze codewoorden worden verschillende kwesties belicht over uiteenlopende domeinen als ecologie, oorlogsvoering, internetontwikkelingen en informatierreur, eigendom en gemeenschap, kennis en manipulatie. *Trojan Horses* onderzoekt, observeert en verzamelt subversieve en ondergrondse strategieën die (culturele) vrijheid weten te forceren in ogenschijnlijk gesloten of beladen contexten en systemen. Zo kan creativiteit bijvoorbeeld de blokkades van censuur doorbreken. *Early warning systems*

geven blijk van een zekere hypergevoeligheid, bijvoorbeeld ten aanzien van de omgeving of de samenleving. Zij zijn iets op het spoor wat nog niet eerder werd waargenomen, ontdekken zintuiglijk of rationeel iets wat tot dan toe vreemd, niet-eigen was aan de omgeving of signaleren nieuwe bewegingen. *Rookgordijnen* en *camouflage* zijn middelen die het zicht op de werkelijkheid benemen of met afleidingsmanoeuvres de tegenstander weglokken. Een *infiltrant* vermomt zich als tegenstander en maakt zichzelf daarmee onzichtbaar. De *campagne*, tot slot, altijd een cruciaal onderdeel van een strategie, bestaat uit een verfijnd communicatienetwerk van uitingen die verder gaan dan een pakkende slogan. De ontwerper, onmisbaar voor de communicatie met de buitenwereld, is vergelijkbaar met de *embedded journalist* in een oorlogsgebied. Door zijn intensieve betrokkenheid bij de campagne maakt hij niet alleen een vertaling voor het publiek, maar beïnvloedt tevens de strategie. De grenzen van publiciteit en operatie zijn hierdoor soms diffuus. Het verpakken van de boodschap in de vorm van codes creëert zowel herkenning als obscuriteit, waarbij een goed verstander of nieuwsgierige avonturier uitgedaagd wordt de codes te kraken om toegang tot informatie te krijgen.

Strategieën worden niet blanco uitgedacht. Het is nodig je voelhorens uit te steken en te kijken naar verhalen en acties van anderen, die zich bij voorkeur met geheel andere kwesties bezighouden. Deze publicatie is dan ook het best te begrijpen als een gids. Het is een bundel met uitleg over deze missie en geeft verheldering over de verschillende aspecten van de operatie. Het is ook een logboek met verzamelde teksten die zich op een vrije en associatieve wijze tot de missie verhouden.

Territoria en grenzen

Territoria bestaan niet zonder grenzen. In 1992 ontwierp Freddy Heineken een nieuwe landkaart van Europa: *Eurotopia*. Heineken pleitte voor niets minder dan een utopie, een Europese federatie, de 'Verenigde Staten van Europa', die een veel groter gebied zou moeten bestrijken dan de twaalf lidstaten van de toenmalige Europese Gemeenschap. Elke deelstaat bevatte maximaal vijf tot tien miljoen inwoners: de slagingskansen van de democratie waren in Heinekens ogen afhankelijk van de schaal. De ongelijkheid tussen de verschil-

lende lidstaten was in zijn visie het grootste obstakel voor een succesvolle gelijkwaardige unie. Heinekens *Eurotopia* reikte met 75 deelstaten tot aan de grenzen van de voormalige Sovjet-Unie.

Het ontwerp veroorzaakte een controverse. Dat betekent allerm minst dat de problematiek die Heineken aankaartte niet reëel is. *Eurotopia* maakt inzichtelijk hoe ingewikkeld nationale constellaties zijn en hoe groot de ongelijkheid tussen de Europese lidstaten is. Deze ongelijkheid is twintig jaar na de presentatie van zijn kaart problematischer dan ooit. Vandaag de dag zou je kunnen zeggen dat hij een vooruitziende blik had. Terwijl Europa zich uitbreidde, namen de nationale en regionale sentimenten toe. Mensen trekken zich als reactie op globalisering, tegen de ongrijpbare mobiliteit van kapitaal in, steeds meer in hun eigen kringen terug. Terwijl het kapitaal ongehinderd kan stromen en de grenzen voor het economische verkeer grotendeels geslecht zijn, geldt dat niet voor mensen. Integendeel, er worden eerder meer dan minder barrières opgeworpen tegen het vrije verkeer van mensen. De grenzen van ons steeds kleiner wordende, grote wereld staan stevig onder druk.

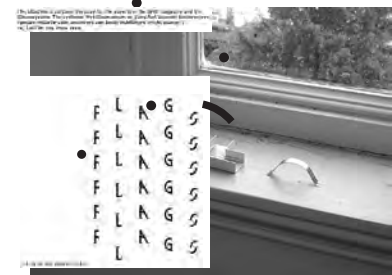
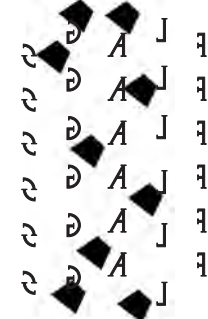
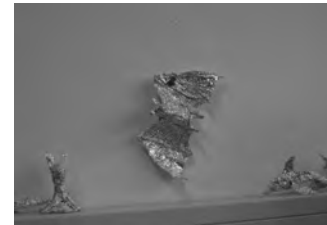
Eurotopia is een belangrijke referentie voor *Too late, too little, (and how) to fail gracefully*. Het is een initiatief van een betrokken burger die de kracht van zijn eigen voorstellingsvermogen niet onderschatte en samen met een aantal deskundigen hiervoor een concept en vorm ontwikkelde om het bespreekbaar te maken. Individuele inzet kan een verschil maken. Hiermee raakt *Eurotopia* aan wat kunstenaars doen: ook zij geven vorm aan ideeën en visies op de wereld, waardoor een als realiteit aanvaard beeld kan kantelen. *Too late, too little, (and how) to fail gracefully* wil deze kanteling met behulp van kunstenaars, filmmakers, architecten, sprekers, experts, het volledige *Special Forces*-team en alle andere betrokkenen mogelijk maken.

Bik Van der Pol

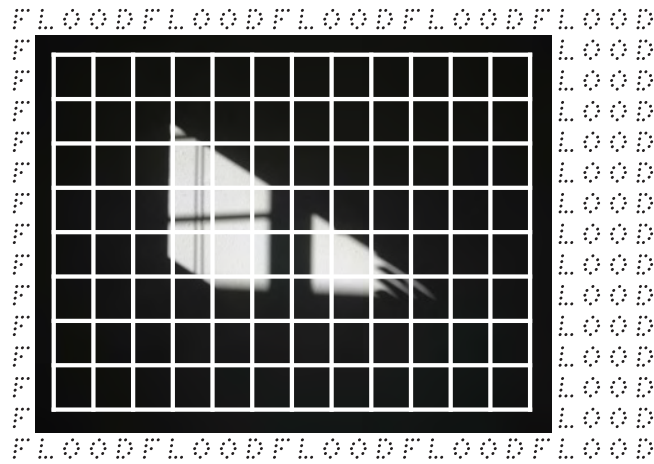

Call Started

Call Ended, and the world

i prefer to be used in better ways...

Call Ended, call dropped

Vrijheid is met een bakje pinda's op schoot opstandje kijken

Ramsey Nasr

De protesterende jongeren willen zo vrij zijn als wij, maar grote woorden als vrijheid, gelijkheid en cultuur betekenen niets meer – behalve als schild tegen de anderen.

Ik denk dat ik sinds de Tweede Golfoorlog niet meer zo lang televisie heb gekeken, elke avond, tot diep in de nacht. Met een bakje pinda's op schoot staarde ik stomverbaasd naar de honderdduizenden jongeren, bejaarden, hele Egyptische gezinnen die achttien dagen lang scandeerden dat ze maar één ding wilden: te leven in vrijheid. Een gesluierd meisje voegde daar voor de camera aan toe: *just like you*. Ze keek me aan, dwars door de lens.

Just like me? Ik schonk mezelf nog wat wijn in. Zo onverwacht brak deze opstand los dat er zelfs vandaag nog mensen zijn die voorspellen dat er nooit een opstand zal komen: wegzappend van de horden in Egypte, Tunesië, Jordanië, Bahrein, Jemen en Libië zag ik Geert Wilders verklaren dat de islam onverenigbaar is met welke vrijheidszin dan ook.

Profeten in Holland zijn slechte verliezers. We laten hen begaan, omdat eenieder vrij is om te zeggen wat hij wil, ook in de Tweede Kamer, ook als het om leugens gaat, ook – vooral – als er verkiezingen voor de deur staan. Dan is zelfs de hele multiculturele samenleving mislukt, en niet alleen in Limburg. Doe zo voort, minister Verhagen. Baat het niet, dan schaadt het niet: veel dieper kan het CDA toch niet zinken.

Wij Nederlanders zijn allemáál de vrijheid voorbij. Op de dag voor Mubaraks aftreden meldde de media dat de eerste Nederlandse toeristenvlucht naar Egypte alweer bijna vol zat. Het is op dit moment zeer goed toeven aan de stranden van de Rode Zee, verzekerde Skytours. 'Mensen zijn blij dat ze toch in de krokusvakantie naar Egypte kunnen.'

Ik weet waarom ik stomverbaasd mijn pinda's zat te eten. Niet omdat de opstand uit het niets leek te komen, maar omdat ikzelf, inwoner van het meest vrije land ter wereld, de taferelen niet herkende. Huilende, wanhopige, stralende mensen. Al die abstracte begrippen die ik nog kende van mijn geschiedenislessen – Soevereiniteit, Waardigheid, Gelijkheid – werden door hen in de mond genomen als iets tastbaars en op grote borden meegedragen. Het was of ze riepen om de Oneindigheid, of om het getal pi.

Just like you... Was het maar waar. Deze mensen weten meer dan ik.

Wat betekent vrijheid nog voor ons, afgezien van vakantie vieren in een dictatuur? Het begrip op zich is leeg geworden. Juist het feit dat dit woord de laatste jaren voortdurend wordt gebruikt in Nederlandse discussies, vormt een symptoom van die leegte. Als een mantra wordt het herhaald: onze vrijheid wordt bedreigd, we komen op voor onze vrijheid, ze hebben het gemunt op onze vrijheid... Onze vrijheid bestaat enkel nog wanneer we haar kunnen afzetten tegen een vijand. Het is een schild geworden. Een zwaktebod.

De meest vrije geesten die ik in mijn 37 jaar ben tegengekomen, waren geen Nederlanders, maar Birmezen. In 2009 mocht ik mee op een humanitaire missie van Vlaamse medici. In het hermetisch afgesloten Deltagebied bezochten we dorpen die anderhalf jaar daarvoor waren weggevaagd door een cycloon. Hulp hadden de overlevenden niet gekregen. Wij waren de eerste hulpverleners die ze zagen, en überhaupt de eerste westerlingen ooit. In dit vergeetputje van een der wreedste dictaturen ter wereld, waar men verstoken is van alles, waar dokters afwezig zijn en waar men sterft aan een simpele infectie, heb ik ervaren wat vrijheid is. Niet vanwege het contrast, maar omdat men het concept vrijheid wezenlijk anders benadert: van binnenuit. Voor een

westerling is geluk het vervullen van verlangens, voor een Birmees is het: weten om te gaan met je gebreken.

Daarom zullen Nederlandse burgers alsmaar ontevredener worden. Met onze hang naar persoonlijke vrijheid hebben wij alle denkbare taboes doorbroken, elke wettelijke grens verkend. *Big Brother*, tuigdorpen, *Oh Oh Cherso*, kopvoddentaks, kinderstrings, boerka's of gewoon wat brullen op de Dam. Wij vieren onze vrijheid 24 uur per dag, op straat, op televisie én in de Tweede Kamer – die drie vallen tegenwoordig samen. Alle muren zijn neergehaald en ook boven ons dulden wij niet langer enige vorm van autoriteit: geen god, geen elite, geen kenner, geen koning en geen docent. Wij eisen absolute vrijheid.

Zó los en luchtledig zijn wij geworden in ons gedrag, ons onderwijs en de dwangmatige neiging aan *ie-der-een* onze mening te slijten, dat onze vrijheid een dictatuur vormt. In Nederland móét alles worden gezegd. Daarom heeft niets van wat wij zeggen nog waarde.

Dat zal zo blijven, zolang vrijheid voor ons bestaat uit het vervullen van alle mogelijkheden in plaats van het leren omgaan met beperkingen. Voor ons klinkt dit zweverig, maar met eenzelfde helderheid als de Birmezen heb ik Syriërs, Iraniërs, Zuid-Afrikanen, Palestijnen, Georgiërs, Indonesiërs en Egyptenaren over vrijheid horen spreken. Mensen als u en ik, afkomstig uit landen waar repressie aan de orde van de dag is, of tot voor kort was. Zij weten exact hoe het eruitziet.

Wij beroemen ons op iets wat wij kwijt zijn. Hoe minder houvast, des te vatbaarder blijken wij voor slogans – ziedaar het succes van de Partij voor de Vrijheid. In Wilders' handen lijkt vrijheid weer tastbaar en concreet: hij geeft ons een vijand. Daarom is zijn rechtszaak, aldus de beklagde zelf, geen proces tegen hem, maar tegen het hele Nederlandse volk.

Met andere woorden: ook wij bestaan weer. Hoezee.

Op luchtpompen als Maxime Verhagen gedijt dit luchtkasteel. Zoals Limburgers trots zijn op Limburg, sprak de minister in Limburg, ‘zou iedereen die in Nederland woont trots moeten zijn op Nederland.’ Twee zinnen later was de samenleving mislukt.

Gek, ik vond die multicultisamenleving juist enorm geslaagd: al die minderheden die hun eigen onderwijs opeisen, het liefst thuis; al die kut-Marokkaantjes, al die moslima’s die weigeren te gymmen en overal hun hoofddoek willen dragen, ze tergen hun omgeving en kijken hoever ze kunnen gaan. Het lijken wel Nederlanders. Zo, ja zo zijn onze manieren. Allochtonen leven langs ons heen, zoals ook wij al jaren langs elkaar heen leven. Ze hebben geen enkele binding met onze geschiedenis, met Focquenbroch, Sweelinck of Geertgen tot Sint Jans, en kijken naar dezelfde debiele programma’s die wij onszelf en onze kinderen voorschotelen, dus waar zeuren we over? Als we er nu ook nog in slagen – en dit kabinet biedt mooie perspectieven – de allochtonen voor goed buiten onze theaters en operazalen te houden, is de Hollandse samenleving eindelijk helemaal top. Losgezongen van geschiedenis en toekomst: 100 procent vrij.

Meneer Verhagen, meneer Wilders, welke cultuur staat u nu eigenlijk voor ogen? Zeg het eens. U spreekt de laatste jaren geregeld over ‘de joods-christelijke cultuur in Nederland’. Gezien uw zielelijke obsessie met Israël is die slogan even logisch als schaamteloos. Als de Europese beschaving in de laatste millennia nu één ding heeft geprobeerd, dan is het wel de Joden te verdrijven uit ‘ons’ midden en hen totaal uit te roeien. Over een mislukte multi-culturele samenleving gesproken. Dus zullen we die geschiedvervalsing voortaan achterwege laten?

Slogans, slogans... dat is al wat u te bieden heeft. Laten we weer trots zijn op onze cultuur, ze moeten zich aanpassen aan onze cultuur – aan welke? Uitge-rekend dit kabinet is erin geslaagd om in mum van

tijd het woord cultuur van elke betekenis te ontdoen. Het klinkt nu even hol als onze vrijheid, omdat ook dit begrip louter selectief wordt toegepast. Voor de rest kan cultuur namelijk de pot op. Vondel, Van Gogh, Reve, Mondriaan: ze worden louter misbruikt om ons af te zetten tegen de islam. Als het ons uitkomt, zijn we plots allemaal nazaten van Spinoza, dan schuilt er een Vondel in ieder van ons. Het is makkelijk trots zijn op iets waar je zelf niets voor hebt gedaan.

Maar het is vooral hypocriet. Zo vrijdenkend zijn we niet. We omarmen Van Gogh nu hij succes heeft, maar hij stierf wel in armoede en volstrekt onbegrepen. Over de beroemdste schilder van Nederland merkte onze staatssecretaris voor cultuur op: ‘die kreeg ook geen subsidie’. Dat is de kern van onze cultuur: dit land wil geen enkele kunstenaar, van welk niveau dan ook, ondersteunen. Onze grote Gerard Reve, door Wilders pragmatisch gebruikt als symbool van de westerse cultuur, zal over vijftig jaar door niemand meer worden gelezen indien wij zo met ons erfgoed blijven omgaan. De slechtste manier om cultuur te beschermen is haar te gebruiken als een schild.

Laten we eerlijk zijn. Al onze verworvenheden –vrijheid van meningsuiting, vrouwenrechten, homoliefde– blijken vandaag niets dan een handvol handige jokers om routineus in te zetten, volkomen gratis en selectief. In werkelijkheid gedogen wij slechts. Zolang wij zelf geen wezen bezitten, zal al het vreemde ons als ontaard en wezensvreemd voor blijven komen: homo’s, moslims en Mondriaan.

‘Overal gaan de lichten uit. Overal wordt onze vrijheid beknot.’

Je kunt er alleen maar op hopen.

Minder licht!

Ons Nederlanders staat een grotere opdracht te wachten dan de Egyptenaren.

Ramsey Nasr is Dichter des Vaderlands, acteur, regisseur en schrijver. Zijn laatste boek heet

‘In de gouden buik van Boeddha’ en gaat over zijn reis naar Birma. Alle gedichten die hij schreef als Dichter des Vaderlands zijn te lezen op www.ramseynasr.nl. In 2009 publiceerde hij een bundel verzameld werk onder de titel *Tussen lelie en waterstofbom*. Dit artikel werd voor het eerst gepubliceerd in het NRC Handelsblad op 19 februari 2011.

Wederopbouwmentaliteit

Wouter Vanstiphout

Het bombardement op Rotterdam op 14 mei 1940 leidde tot de grote wederopstandingsmythe waar het naoorlogse Nederland behoefte aan had. In Rotterdam leeft deze mythe door. Nog steeds worden de talloze grootse nieuwbouwprojecten in het centrum van de stad bekleed met de slogan: ‘Hier bonkt het Nieuwe Hart van Rotterdam’. Zelfs al gaat het dikwijls om projecten waarvoor een gebouw uit 1960 is gesloopt. Twee jaar geleden werd, op dezelfde 14 mei, de zogenaamde brandgrens van Rotterdam gemarkeerd door haar met behulp van immense schijnwerpers te projecteren op de wolken boven de stad. Vervolgens werd dezelfde stippellijn tussen de negentiende-eeuwse en de naoorlogse bebouwing door middel van een spoor van lampjes in de grond afgetekend. Nu is de brandgrens weer onderwerp van een gedetailleerde studie door gemeenteamtenaar Koos Hage en stadshistoricus Paul van de Laar. Zij documenteren dertig vooroorlogse gebouwen aan

de brandgrens, die daarom als historisch uitermate belangrijk worden aangemerkt.

Zo is het bombardement onderwerp van een historisch *citybranding*-project, met Rotterdam in de rol van het slachtoffer, dat met een heroïsche daadkracht haar verwoeste centrum weer opbouwde. Wat wordt vergeten, is dat het slopen van tienduizenden gebouwen een beslissing was van de Nederlandse gemachtigden voor de wederopbouw, in plaats van het onvermijdelijke gevolg van het bombardement. Het bombardement kwam op een moment dat de stedenbouwers van Rotterdam al enorme stukken van de binnenstad hadden gesloopt om ze te vervangen door immens grote gebouwen en monumentale verkeersboulevards. De permanente bouwput was al werkelijkheid vóór de oorlog. Voor de bestuurders, de stedenbouwers en de architecten kwam het bombardement dan ook in zekere zin als een bevrijding. Het verdwijnen van het oude centrum was voor een belangrijk deel een lokale beslissing maar wordt herinnerd als een Bijbelse ramp. Nog steeds wordt het bombardement aangehaald als argument voor de permanente bouwput waartoe deze stad is veroordeeld en voor het permanent heen en weer schuiven van haar culturele instituties en ambtenaren om de grote nieuwe ontwikkelingen vol te krijgen.

Citybranding moet eenduidig zijn en *uplifting*. Daarom wordt het bombardement, dat aan 800 mensen het leven kostte, in Rotterdam vrijwel nooit vergeleken met de bombardementen van de Engelsen op Duitse steden als Hamburg, Dresden of Darmstadt, die achtereenvolgens 45.000, 25.000 en 12.300 slachtoffers maakten. Het meest verontrustende van dit steeds luidruchtiger herdenken is de minieme rol die de Jodenvervolgung erin speelt. Voor de oorlog woonden er in Rotterdam 13.000 Joden, na de oorlog rond de 300. In tegenstelling tot de grote en opvallende monumenten voor de Verwoeste Stad, de Koopvaardijslachtoffers en het Verzet, zijn de Joodse slachtoffers zo goed als onzichtbaar. Terwijl men ieder pand aan de brandgrens ziet als een

lieu de mémoire moest er een burgerinitiatief aan te pas komen om na de sloop in de jaren zeventig van loods 24, waar vanuit de Rotterdamse Joden werden weggevoerd, dan tenminste een klein muurtje over te houden als herinnering. Het 'officiële' Jodenmonument belandde na een rondtocht langs onwillige locaties in de binnentuin van het gemeentehuis, onzichtbaar en onbekend voor de meeste Rotterdammers. Ook het Joodse Weeshuis en Joodse bejaardenhuis, leeggehaald in 1942 en 1943, werden in de jaren tachtig gesloopt. Van het bejaardenhuis rest alleen nog de toegangspoort aan de Schietbaanlaan, beveiligd met een aluminium hekwerk, waarachter een gedenksteen en wat zitbankjes. In tegenstelling tot het monumentale pathos waarmee het bombardement wordt geëxploiteerd, is de markering van de Jodenvervolging in de straten van Rotterdam weifelachtig en schaamtevol.

In veel Europese landen, en zelfs in Israël, was in de eerste decennia na de oorlog óók weinig aandacht voor het herdenken van de genocide op Joden. Aan weerszijden van het ijzeren gordijn verzezen talloze monumenten voor verzetslieden en gesneuvelde militairen, maar nauwelijks voor de miljoenen Joodse kampslachtoffers. De herinnering aan de Holocaust paste niet in de technocratische, collectieve sfeer van de wederopbouw en kwam pas goed op gang vanaf de jaren zestig. Het insluiten van de moord op de Joden in de oorlogsherinnering was een teken van emancipatie en culturele volwassenwording.

Ik kan niet anders dan een verband zien tussen de anachronistische wederopbouwmentaliteit die het doorgaande slopen en bouwen van Rotterdam kenmerkt en de manier waarop deze stad haar oorlogsverleden herdenkt.

Wouter Vanstiphout maakt deel uit van Crimson Architectural Historians en is hoogleraar Ontwerp en Politiek aan de Technische Universiteit Delft. Dit artikel verscheen eerder in S+RO (Stedenbouw en Ruimtelijke Ordening, nr. 5, 2010).

Kleine verwachtingen

Bas Heijne

Tijdens een gesprek dat ik vorig jaar in Londen had met de Engelse schrijfster Zadie Smith, auteur van veelstemmige romans als *White Teeth* en *On Beauty*, zei ze iets dat me verbaasde. Het publieke debat zoals dat in Engeland werd gevoerd, merkte ze op – mening tegen mening, opiniestuk tegen opiniestuk – interesseerde haar niet langer. Ze haalde er haar schouders over op. Waar ging het over? Al die discussies over de islam en moslimscholen, over godsdienst en de multiculturele samenleving. Een bepaalde groep mensen vermaakte zich er uitstekend mee, maar met de werkelijkheid had het allemaal weinig te maken. Voor de mensen om haar heen, in haar buurt en stad, hadden al die verhitte polemieken geen betekenis. Ze gingen gewoon hun dagelijkse gang. Voor hen was de samenleving al lang pluriform; mensen met verschillende achtergronden leefden zo goed en kwaad als het kon naast en met elkaar, zonder grote woorden te gebruiken, zonder gedragen betogen tegen elkaar af te steken. Zelf las ze de opiniepagina's nauwelijks meer. Als anderen zich er druk over maakten, moesten ze dat zelf weten. Hoewel ze genoeg meningen had, voelde ze zich niet geroepen om zich in welk debat dan ook te mengen.

Wat me verbaasde, was niet dat Smith moe werd van de stortvloed van meningen die voor een belangrijk debat moesten doorgaan. Die emotie was herkenbaar, zeker voor iemand uit Nederland. Vooral het integratiedebat lijkt op een uit de hand gelopen burenruzie, waarbij de *usual suspects* elkaar steeds met dezelfde woorden om de oren slaan. De groepen waarover het over gaat, de nieuwkomers, de zogenaamde onaangepasten, in de eerste plaats de moslims natuurlijk, worden voortdurend toegesproken, maar komen zelf nog altijd mondjesmaat aan het woord. Soms lijkt het alsof ze er helemaal niet toe doen. Men heeft het te druk met elkaar. Incidenten worden zo breed mogelijk uitgemeten – totdat ze worden vervangen door nieuwe incidenten. Extreme uitingen leiden tot heilige verontwaardiging, die weer felle tegenspraak uitlokt. Enzovoort, en zo verder.

Naast oprechtheid zit daar zonder twijfel een flinke dosis berekening in. In de mediacultuur gaat het om aanwezigheid, gezien worden. Meningen zijn in de mode. Een uitgesproken mening is als een opvallend accessoire, een mooi jasje of een fijne handtas: je kunt er mee voor de dag komen. Des te heldhaftiger of uitzinniger je voorstel, hoe meer aandacht ervoor is. Je kunt je opinie ook zo weer inruilen voor een andere, want het collectieve geheugen is kort: niemand die bijhoudt wat jij de afgelopen jaren allemaal hebt gevonden.

Zadie Smith heeft ongetwijfeld gelijk wanneer ze beweert dat al die opinies de werkelijkheid ondergeschikt maakten aan het hebben van een mening zelf, dat ze weinig te maken hadden met de levens van gewone mensen die probeerden het beste van hun leven te maken. Moderniteit, verlichting, radicalisme, rede, nationale eigenheid en identiteit zijn vooral woorden op papier of op het scherm, virtuele begrippen die rondzweven in een ruimte die je gemakkelijk zou kunnen aanzien voor het luchtledige.

Het verbaasde me wel dat Smith dacht dat al die meningen van weinig betekenis waren. Het feit

dat zij ze niet langer serieus nam als een waardevolle bijdrage aan het maatschappelijk welzijn van gewone mensen, wilde nog niet zeggen dat ze niets betekenden en ook niet dat ze geen invloed hadden. Ze scheppen een eigen werkelijkheid. Een partij als de PVV, of eerder de massale oprisping die Trots op Nederland heet, komt niet uit de lucht vallen. Hoe vluchtig deze politieke uitbarstingen uiteindelijk ook blijken te zijn, met hoeveel holle woorden ze ook gepaard gaan, als fenomeen staan ze ergens voor. Ze vloeien voort uit gevoelens en verlangens die er wel degelijk toe doen. Die bewegingen hebben invloed op politici van andere partijen, op wetten en regels die worden aangenomen, op de manier waarop mensen zich verhouden tot elkaar, op de gemoedstoestand van de gewone mensen waarover Zadie Smith sprak. Het heersende discours mag dan ver boven de dagelijks realiteit zweven, maar heeft wél effect.

Misschien heeft het juist wel te veel invloed. In haar afkeer van de kletsende klasse die ze dagelijks op de opiniepagina's en in discussieprogramma's op televisie tegenkomt, vergeet Smith dat het geen gesloten circuit betreft. Het is niet wij tegen zij. We doen allemaal mee, via e-mail, webreacties, blogs, tweets en retweets. Wie 's avonds na het eten nog even achter de pc gaat zitten, bevindt zich –als hij de zijweg van de internetporno niet inslaat– al snel in een uitgestrekt doolhof van meningen en tegenmeningen, van commentaren en reacties, oprispingen en tegenwerpingen. *Wij zijn* de media. We lezen wat anderen vinden, vinden zelfs iets en schrijven dat meestal op. Cultuurpessimisten die zorgelijk beweren dat internet en de zogenaamde sociale media slechts de schijn van echt contact tussen mensen bewerkstelligen, vergeten dat het geschreven (of liever, getoetste) woord nu alomtegenwoordig is. De goeroes die een paar decennia geleden de hegemonie van het beeld aankondigden, hebben vooralsnog ongelijk gekregen: er wordt meer geschreven dan ooit. Letter en geest vallen samen.

Er wordt ook meer beschouwd dan ooit tevoren. Dat is een effect van 11 september 2001, toen de wereld in één klap heel anders bleek te zijn dan we gedacht hadden. De twijfel en onzekerheid die zich de afgelopen jaren van Nederland meester hebben gemaakt, veranderden ons allemaal in cultuurcritici. Iedereen wil iets te zeggen hebben over de stand van zaken in het land, wat er mis gaat, wat er schandelijk is, wat er zou moeten gebeuren en wat vast en zeker nooit meer goed zal komen. Al die mensen met een mening lijken op de journalistieke mandarijnen aan wie Zadie Smith zo'n hekel heeft gekregen vanwege hun narcisme: de opinieleiders en mediadiertjes die zich iedere dag in de krant en op televisie naar voren vechten om een duit in het zakje te doen.

Waarom zijn er zoveel meningen? En waarom heb je er zelf zoveel? Dat is de vraag die je jezelf moet stellen. Roepen dat er te veel meningen zijn, zoals met de regelmaat van de klok gebeurt, is niet genoeg. Bovendien is dat ook weer een mening. Anders dan Smith denk ik dat de behoefte om je opinies kenbaar te maken geen gezelschapsspel van de denkende elite is. Die behoefte is juist een kenmerk van onze huidige samenleving en al helemaal van de Nederlandse. Dat je vaak misselijk wordt van die meningencarrousel, dat de bagger van hoon en gescheld je vaak genoeg je neus uitkomt, is geen argument maar een emotie. Daarmee heb je het fenomeen nog niet verklaard.

De aanhoudende onvrede in Nederland en in de meeste andere Europese landen wordt vaak verklaard als angst. In tijden van globalisering en immigratie is men bang voor een grote, ongrijpbare wereld. Men voelt zich bedreigd in zijn eigenheid, men is bang onder de voet gelopen te worden. Algemene grootheden als neoliberalisme en islamisering slaan als een vloedgolf over onze vertrouwde wereld en dreigen ons weg te spoelen. Nederland moet weer Nederland worden en Volendam weer Volendam. Als heel Nederland in Volendam verandert, is het ook goed.

Ongetwijfeld is er angst. Nederland is Nederland niet meer, men is zijn vaste inbedding kwijt, er is geen natuurlijke, vaste plaats meer voor een individu in de maatschappij. Iedereen concurreert met iedereen. Het woord 'angst' dekt de lading echter niet en doet geen recht aan de gretigheid waarmee meningen en emoties geuit worden, de opwindende van het constateren dat anderen achterlijk of gevaarlijk zijn, het zwelgen in de heilige verontwaardiging over de puinhopen en de tyfuszooi of het, chic gezegd, schrijnende democratische tekort.

De mens zonder vaste ankerplaats raakt onherroepelijk op drift, maar je kunt hem net zo goed *ontketend* noemen. Wanneer het in Nederland over de uitwassen van het populisme gaat, wordt tegenwoordig geruststellend verwezen naar soortgelijke opstandige bewegingen uit de geschiedenis. Het hedendaagse Hollandse populisme heeft echter een eigen dynamiek. Als iets er iets aan opvalt, is het de uitzinnigheid en de vluchtigheid ervan. Men vindt elkaar in gedeelde woede – heel even.

Iemand aan de universiteit zou eens onderzoek moeten doen naar scheldmails. Er wordt vaak geconstateerd dat de verbale on-line vuilspuiterij in Nederland veel heftiger is dan in de meeste landen, maar nooit wordt eens onderzocht wat er nu precies in die e-mails en webreacties staat. Vaak woordelijk hetzelfde; dat zal een van de conclusies van zo'n onderzoek zijn. Men gebruikt dezelfde woorden van hoon, dezelfde uitingen van verontwaardiging. Kreeg ik een tijd lang boze e-mails waarin het zonder uitzondering ging over 'een land waar men weigert een vrouw een hand te geven', tegenwoordig staat er iedere keer 'een land waar mijn vrouw en dochter iedere dag op straat voor hoer worden uitgemaakt'. Obsessies verschuiven, heel snel zelfs, maar ze worden op het moment door grote groepen gedeeld.

Een mening is niet alleen het middel bij uitstek om jezelf zichtbaar te maken, maar brengt je ook in contact met gelijkgestemden. Het gemeenschaps-

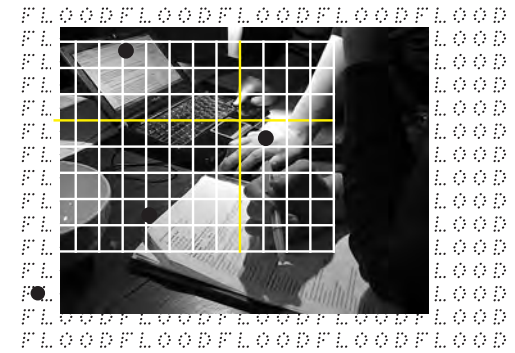
gevoel heeft plaatsgemaakt voor het groepsgevoel, de kansel voor het schuttersputje. In een samenleving die als los zand aan elkaar hangt, moet je hard schreeuwen om gehoord te worden.

Na de opeenvolgende golven van paniek en populisme is er behoefte aan rust, heet het, en met de belofte van rust ging PvdA-leider Job Cohen de verkiezingen in. Misschien heeft hij gelijk. We zijn moe van het getier, moe van de beschuldigingen, moe van de insinuaties en verdachtmakingen. Wat komt ervoor in de plaats? Het begrip waarmee Cohen een versplinterde samenleving tegemoet wil treden, *binden*, klinkt na jaren van polarisatie als een verademing, maar hoe doe je dat? Hoe verbind je mensen die geen band hebben? Hoe verbind je individuen die zich in de publieke ruimte juist een positie verschaffen door zich af te zetten tegen andersdenkenden? Hoe breng je rust en consensus in een samenleving die zelfexpressie als het hoogste goed heeft omarmd?

Dat is onmogelijk. Misschien verlangen we nu naar rust, misschien willen we oprecht dat de bedachtzame stem van de rede klinkt, maar dat zal heel snel weer veranderen. De grote kwestie die de laatste tijd als een rode draad door alle discussie en debat heen liep –hoe te leven in een samenleving die geen gemeenschap meer is– valt niet op te lossen. We willen vrije individuen zijn die gezien worden en verlangen tegelijkertijd naar een gemeenschap. Die gespletenheid zal ook de komende periode voor veel rumoer zorgen.

En voor meningen, heel veel meningen.

Bas Heijne is schrijver, vertaler en essayist. Dit artikel verschijnt ook in zijn nieuwe boek *Moeten wij van elkaar houden?*, De Bezige Bij, 2011

Xenofobie

Ebru Umar

Jarenlang heb ik ze uitgelachen. Voor gek verklaard. Mijn schouders over ze opgehaald. Die toeristen die in den vreemde, met name dierenvriendelijke landen zoals rond de Middellandse Zee, katjes mee naar Nederland nemen. Kittens. Want ó zo schattig. Zoals alles wat klein schattig is. Ik luisterde naar de verhalen: je moet een paspoortje laten aanmaken, dat kan bij de dierenarts. En dan koop je een reismand voor katjes en begint de exercitie. Jarenlang heb ik met een stoïcijnse glimlach deze verhalen aangehoord, gezwezen en me zo snel mogelijk uit de voeten gemaakt bij dit soort mensen. Gekken. Alsof er in Nederland geen katjes te krijgen zijn.

Niets is zo veranderlijk als de mens. Want wat doe je als er op een ochtend twee mini katjes, hummeltjes die in je handpalm passen (en die van mij is klein) op de stoep van je vakantiewoning in Turkije worden gedumpt? Niet eroverheen stappen – het maakt namelijk geluid. Zoals alle kleine meisjes door een blijkbaar aangeboren verzorgingsinstinct zeulen met poppen – et tu Brute - treedt vijfendertig jaar na dato dit mechanisme weer in werking. Wat klein is, is hulpbehoevend, wat hulpbehoevend is dient verzorgd te worden. En zo zeul je opeens als volwassen meisje met kattenvoer. Voor kittens. Koop je speelgoed voor katjes, ballen met belletjes. Sleep je

de minikatjes mee naar de dierenarts voor onderzoek en injecties. Stel je voor dat er opeens twee dooie beestjes op je stoep liggen. En als je weer naar Nederland vertrekt laat je kilo's kattenvoer achter bij je burens met de vriendelijke doch dringende woorden: 'Over twee maanden ben ik hier weer, aan jullie de taak mijn katjes in leven in te houden.'

Twee maanden later is er nog maar één katje over. De ondernemende is verdwenen, gestolen door een toerist denk ik maar. En terecht, het was zo'n leuk katje. De ander is een lieverdje. Die denkt dat ik z'n mama ben en doet een hond na: waar ik ook ga of sta loopt hij achter me aan. Godzijdank tot aan de weg waar de auto's voorbijrazen – die is toch net iets te eng om over te steken. Daar wacht hij op me, net zolang dat ik weer terugkom. Té cute. En ja, dan begint de ellende: als drommen toeristen katjes mee naar huis zeulen, kan ik dat toch zeker ook? Dus op naar de dierenarts, die moeilijk kijkt. 'De Europese Unie heeft de regels aangescherpt voor de invoer van dieren. Er moet een bloedtest gedaan worden, die op een ministerie in Ankara van stempels voorziet wordt. Dat duurt zeker drie maanden.' Ach ja, de Europese Unie. Regeltjes. Europa. 'Wat kost zo'n bloedtest?' vraag ik en voeg eraan toe dat de kosten me niet interesseren als ik maar binnen tien dagen het katje kan mee naar Nederland kan nemen. Alles is te koop, niet alleen in Europa maar ook daarbuiten. Helaas, een en ander is zeker te koop zoals de injecties, die minimaal drie maanden geleden gegeven hadden moeten worden. Daar valt een mouw aan te passen. Hop, het spuitje tegen hondsdolheid gaat erin en op het kattenpaspoortje wordt de datum geantdateerd. Mijn katje krijgt ook een chipje ingespoten (geen idee waar dat toe dient) en in één moeite door castrereert de arts mijn te importeren surrogaatkind. 'Wat doet u als de kat geweigerd wordt?' vraagt hij bezorgd. Dierenartsen in Turkije houden van dieren. De man maakt zich zorgen. Ik niet. 'Knappe douanier die mij kan tegenhouden dit katje naar Amsterdam te brengen.'

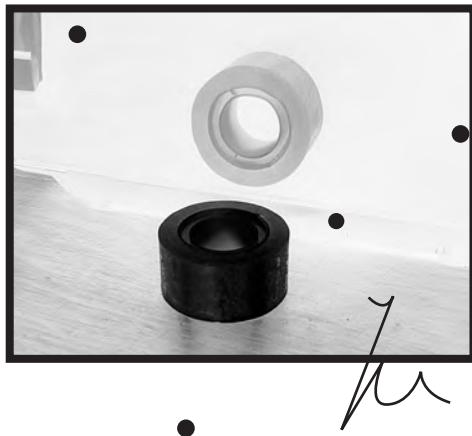
En zo begint de onderneming. Aangezien katje ervan overtuigd is dat ik zijn moeder ben, neemt hij zonder problemen plaats in de reiskooi. Zolang hij me maar ziet, piept hij niet. Taxi, X-ray op het vliegveld, kofferkarretje, het deert 'm niet. Alles verloopt soepel, totdat de Turkish Airlines-medewerker vraagt om zijn paspoortje. En ontdekt dat de bloedtest –waar niemand in Nederland van gehoord heeft, zelfs dat hij gechipt moet worden weet niemand heb ik al achterhaald via Twitter– niet in het kattenpaspoort staat. Mijn katje mag niet mee. Echt niet. Want de luchtvaartmaatschappij is verantwoordelijk voor alle mensen én dieren die het aan boord laat gaan. Ze zullen beboet worden als ze willens en wetens tegen de wet in handelen. Mijn neus bloedt. Het zal allemaal wel. Ik glimlach vriendelijk. Maar ben de laatste die nog moet inchecken; het vliegtuig vertrekt over een half uur en mijn koffer wordt niet in behandeling genomen. Inmiddels bellen, portofonen en vooral zenuwen een stuk of zes mensen om mij heen. Dat katje en ik kalm blijven en de boel niet bij elkaar schreeuwen, maakt de mensen nóg zenuwachtiger. Dat vliegtuig vertrekt niet zonder ons. Heus. 'Meneer, ik weet zeker dat u dit voor mij gaat oplossen', vertrouw ik een senior official toe alvorens ik mij afsluit voor het u-moet-een-bloedtest-anders-komt-het-katje-Nederland-niet-in-want-de-EU-heeft-bepaald-dat-dat-moet-gebabbeld. *EU my ass*. Stomme regeltjes die nergens op slaan. En die niemand in NL kent. Dat weet ik 100 procent zeker. Inmiddels is het vier uur en had het vliegtuig al vijf minuten in de lucht moeten hangen. Maar ja, ik sta nog aan de balie dus de kist staat nog aan de grond. Dan komt het verlossende woord: de *senior official* heeft met zes mensen in Nederland gebeld, en ene meneer Jansen op Schiphol heeft gezegd dat ik welkom ben. Met kat. Twee mannen begeleiden mij rennend naar het vliegtuig waar katje en ik inmiddels twintig minuten te laat mogen boarden. Een familie wordt herplaatst want dat is nou eenmaal de

beste plek voor mij en mijn kat, bepaalt het vliegtuigpersoneel. *Whatever*. We vliegen.

In Nederland gaat alles soepel: douane, koffer en dan de laatste horde: 'Hebt u wat aan te geven?' Nee. 'Mag ik het paspoort van uw kat zien?' Natuurlijk. Met een goddelijke glimlach overhandig ik het paspoortje. 'Kijk, hij is gechipt', zeg ik. 'En dat zijn de stempels van de hondsdolheidinjectie. En antibiotica.' Ik ben zo behulpzaam.

Alles is in orde. Katje en ik mogen Les Pays Bas in. Uiteraard. Xenofobie maakt meer kapot dan je lief is.

Ebru Umar is columniste.

Taal is niet stom

De grenzen van de grote mond

Colet van der Ven

Niet gek, maar knettergek. Niet zat, maar spuugzat. Een nadere beschouwing van het taalgebruik en de retoriek van Geert Wilders laat parallellen zien met de taal van het Derde Rijk. 'Haatimams hebben haatbaarden.'

Taal kan bezweren, verleiden, versimpelen, ontmaskeren, verwonden, enthousiasmeren, stigmatiseren, vergiftigen. Dreigtaal, stameltaal, woedetaal, liefdestaal – wij maken taal, taal maakt ons. Een even prachtige als praktische illustratie van dat gegeven danken we aan de Duits-joodse filoloog Viktor Klemperer, die vanaf 1933 nauwgezet een taalkundig notitieboek bijhield waarin hij met een loepzuiver waarnemingsvermogen de geboorte en evolutie van de LTI, *Lingua Tertii Imperii*, de taal van het Derde Rijk registreerde. Hij noteerde wat hij hoorde op straat, opving via de radio of las in de krant. Vanaf iedere bladzijde van zijn vuistdikke boek lijkt hij de lezer toe te willen schreeuwen: pas op, taal is niet onverschillig, taal kan scheppen en verwoesten.

Hoe dat sluipende proces van verwoesting verloopt, verwoordt hij in een treffende metafoor: 'Woorden kunnen nietige stukjes arsenicum zijn. Ze worden ongemerkt ingeslikt en lijken geen uitwerking te hebben maar na enige tijd is de gifwerking er toch. Als iemand maar lang genoeg 'fanatiek' zegt in plaats van 'heldhaftig' en 'deugdzzaam' gelooft hij tenslotte echt dat een fanaticus een deugdzaame held is en dat je zonder fanatisme geen held kunt zijn.'

De nietige stukjes arsenicum tasten niet alleen de inhoud van de taal aan, maar ook de zinsconstructies, de interpunctie en de intonatie. Ze vergiftigen het hele levende organisme dat taal is. De talige rijkdom die 'het verstand en het gevoel dient, mededeling en gesprek is, zelfgesprek en gebed, verzoek, bevel en bezwering' verschaalde in het Derde Rijk volgens Klemperer tot enkel bezwering. Tot een armoedige taal die op al even armoedige wijze gecommuniceerd wordt. De complexiteit en nuance maken baan voor het cliché, de herhaling, korte zinnen, uitvergrotingen, generalisaties, oncontroleerbare getallen en met stip op nummer één: het superlatief. De armoedige taal overschreeuwt zichzelf. Zoals ook de bediener ervan. De dialoog, het gesprek, het dispuut op het scherp van de snede, leggen het af tegen de

bewering die niet uitnodigt tot een weerwoord maar een hak wil zetten, de mond wil snoeren.

De metamorfose van de taal voltrekt zich ook in de toon. Zeggen wordt schreeuwen. Luidruchtigheid viert hoogtij. Het onderscheid tussen spreek- en schrijftaal verdampt. Alles wordt, zoals Klemperer schrijft, ‘gesproken taal, toespreking, toeroep, opzweeping’.

In zijn essay *Het wonder zonder inhoud* borduurt George Steiner in zijn analyse van het Duits tijdens en na de Tweede Wereldoorlog voort op Viktor Klemperer. Hij stelt dat taal waardig kan zijn, elegant, spitsvondig, soepel maar ook lomp, log, humorloos en hysterisch. En de Duitse taal is onmiskenbaar dat laatste geworden. De bezielde en bezielende taal van Goethe, Heine en Nietzsche heeft het veld moeten ruimen voor een lawaaierig Duits waarin het wemelt van sleetse metaforen, stereotiepe vergelijkingen, retoriek en jargon. Met als gevolg dat de taal ‘niet langer de gedachte scherpt maar haar verdoezelt’.

En waar de gedachte wordt verdoezeld ligt de gedachteloosheid, in de zin zoals Hannah Arendt dat begrip gebruikt, op de loer. Dan wordt taal een vruchtbare voedingsbodem voor potentiële barbarij. Want al hebben talen een groot incasseringsvermogen, ze kunnen, zo zegt Steiner, niet tot in het oneindige hysterie en banaliteit absorberen. Er is een verzadigingspunt. Hij schetst –met een vergelijkbare gifmetafoor als Klemperer doet– wat de gevolgen zijn wanneer dat punt bereikt wordt: ‘Er zal iets met de woorden gebeuren, iets van de leugens en het sadisme zal zich nestelen in het merg van de taal. Eerst nauwelijks waarneembaar, zoals stralingsvergiftiging ongemerkt het gebeente binnensluipt. Niettemin ontstaat een kankergezwell en zet in het verborgene de vernietiging in. De taal zal niet langer groeien en zich vernieuwen. Zij zal niet langer op dezelfde wijze als tevoren aan haar twee functies voldoen: de overdracht van menselijke ordening die wij wet noemen, en de instandhouding van dat deel van de menselijke

geest dat ons door zijn levendigheid behoort.’

De beschrijvingen van Viktor Klemperer en George Steiner van de veranderingen in de Duitse taal tijdens en na de Tweede Wereldoorlog kunnen als een mal worden gelegd over de taalveranderingen die de gebeurtenissen in Cambodja, Rwanda, Joegoslavië en vele andere brandhaarden van de laatste decennia begeleidden. Steeds opnieuw zijn de voortekenen van de ophanden zijnde uitbarsting te horen in de taal. De gevoelswaarde van woorden verandert, het wij en zij wordt door nieuw jargon scherper van elkaar onderscheiden en verbonden met een connotatie van moreel goed of slecht, nieuwe generalisaties doen hun intrede, en het cliché maakt furore. Ver voor de totale vergiftiging zijn de sporen van de eerste stukjes arsenicum te traceren. Dat geldt ook, zo wisten de oude Grieken al, voor een democratie die transformeert in een ochlocratie, in een samenleving waarin niet het volk maar de massa het voor het zeggen heeft. In de kakofonie van lawaaierige stemmen veranderen woorden van kleur. De bescheidene is laf, de schaamteloze dapper en de fanaticus een deugdzame held.

Ook nu zijn er wetenschappers die waarschuwen voor een onverschillige, onbewuste omgang met taal. Judith Butler, Amerikaans hoogleraar retorica en vergelijkende literatuurwetenschap, is zo iemand. In de in 2007 verschenen bundel *Opgefokte taal* analyseert ze de discussie rondom vrijheid van meningsuiting in Amerika. Dat ze speciaal voor de Nederlandse editie een voorwoord schreef over de situatie in ons land hebben we te danken aan het feit dat zij ten tijde van de moord op Pim Fortuyn als gastdocent de Spinoza-leerstoel van de Universiteit van Amsterdam bekleedde. Ze maakte mee, keek, luisterde en verbaasde zich. Michiel Leezenberg schreef in NRC Handelsblad over *Opgefokte taal*: ‘Haarfijn legt ze de schijnheiligheid bloot van pogingen om racistisch en ander ophitsend taalgebruik voor te stellen als voorbeelden van vrije meningsuiting die de bescherming van de overheid verdienen.

Wie kwetsende taal spreekt doet doorgaans veel meer dan slechts meningen uiten.'

Vanuit een andere invalshoek dan Klemperer laat ook Butler zien dat taal niet louter een verwijzing naar de werkelijkheid is, maar vaak al een handeling in zichzelf. Woorden kunnen daden zijn.

Viktor Klemperer noemde de taal de uitdrukking van een tijdperk. Wat zou hij, met in zijn kielzog George Steiner en Judith Butler, horen in de taal van de man die op 6 oktober terecht moet staan voor het zaaien van haat? Ik vrees dat hij meer parallellen zou ontdekken met het taalgebruik in het vooroorlogse Duitsland dan Wilders lief is. Daarmee is niet gezegd dat aan de horizon een vergelijkbaar ramp-scenario als destijds opdoemt. Wel laat het zien dat het grensoverschrijdend borrelt en gist in de samenleving en dat mensen elkaar over en weer besmetten met de taalverruwing die bij grensoverschrijdingen hoort. Op straat, op internet, in de politiek is de gedempte toon passé.

Daarbij is Wilders de ongekroonde koning 'toeroep en opzweeping'. Van twee keer een kogel in de knieschijf gaat een preventieve werking uit, Mohammed is een barbaar, massamoordenaar en pedofiel, en als wij zo doorgaan 'zal die verdergaande islamisering vroeg of laat het einde betekenen van de westerse beschaving en de Nederlandse cultuur en dat is desastreus voor Nederland'.

Klemperer stelt dat in de LTI, de Taal van het Derde Rijk, het verschil tussen Arisch en niet-Arisch allesbepalend is. De LTI is erop gericht om joden compleet en onherstelbaar af te zonderen van alles wat Duits is. 'De anders geklede en anders spreken-de persoon is niet een ander mens, maar een ander dier uit de andere stal waarmee ze niet eendrachtig kunnen samenwonen en dat ze moeten haten en van zich weg moeten bijten.' Klemperer illustreert dat aan de hand van de primitieve wijze waarop Hitler in *Mein Kampf* de uiterlijke verschijning van de vet-tige kaftandragers beschimpt. Wilders zei tijdens de Algemene Politieke Beschouwingen van 2009: 'Heel

veel Nederlanders ergeren zich aan de vervuiling van de publieke ruimte door de islam. (...) Hoofddoekjes, haatbaarden, boerka's, mannen in rare lange jurken, laten we daar wat aan doen. Laten we onze straten terug gaan veroveren en zorgen dat Nederland er weer gaat uitzien als Nederland.'

Klemperer signaleert de opkomst van het ironische aanhalingsteken, dat twijfel zaait over de waarheid van het geciteerde en op eigen gezag de meege-deelde uitlating tot leugen verklaart: 'Het ironische aanhalingsteken komt enkel door een toevoeging van hoon in de stem van de spreker tot uitdrukking en is daarom zeer nauw verbonden met het retorische karakter van de LTI.' Zo geeft hij het voorbeeld van de joodse Heinrich Heine die een 'Duitse' dichter wordt genoemd. Het ironische aanhalingsteken is niet weg te denken uit de taal van Wilders. Van het 'theedrinken' van de burgemeester tot de 'linkse elite'.

Het meest toegepaste taalverschijnsel van de LTI is het superlatief. Allereerst het getalssuperlatief. Klemperer legt de schaamteloze kortbenigheid van leugens die in cijfers naar voren komt bloot. Zo meldde het legercommuniqué dat er in september 1942 in Kiev tweehonderdduizend mensen waren ingesloten, om enkele dagen later te berichten dat er zeshonderdduizend gevangenen uit de omsingeling waren bevrijd. Wilders bepleitte voor de Deense televisie het uitzetten van miljoenen, misschien wel tientallen miljoenen moslims uit Europa, terwijl Europa hooguit zestien miljoen moslims telt. Daarnaast zijn er de superlatieven waarin de getalsgrens is opgeheven. Woorden als onvoorstelbaar, totaal en talloos. Of zoals bij Wilders: de massale komst van immigranten, de tsunami van moslims. Een horde van ontelbaren rammelt aan de poorten van het land. Dan de normale superlatieven van bijvoeglijke naamwoorden. 'De wereldjoden bedrijven gruwelpropaganda en verspreiden gruwelsprookjes.' Wilders: 'Verdachte moskeeën zijn haathutten die worden geleid door haatimams met haatbaarden.'

Ten slotte onderscheidt Klemperer het met superlatieve betekenis gevulde woord. Zodra er een slag gewonnen wordt is het de ‘grootste slag uit de wereldsgeschiedenis’. Dergelijke superlatieven zijn een kolfje naar Wilders’ hand. De belastingen zijn niet hoog maar megahog, de minister is niet gek maar knettergek, de criminaliteit moet niet hard maar keihard aangepakt worden en hij is het niet zat maar spuugzat.

In de LTI duikt vaker het adjectief Joods op dan het zelfstandig naamwoord Jood, want juist dat bijvoeglijk naamwoord maakt het mogelijk alle tegenstanders tot één vijand terug te brengen. De ‘Joods-marxistische wereldbeschouwing’, het ‘Joods-kapitalistische uitbuitingssysteem’. Bij Wilders is het geen adjectief dat die functie vervult maar een zelfstandig naamwoord: de islamisering. Dat is het immense gevaar dat ons aan de rand van de afgrond dreigt te brengen en waartegen we ons moeten wapenen. Maar, zoals Jan Kuitenbrouwer stelt in *De woorden van Wilders*: ‘De PVV legt nooit uit wat islamisering precies is. Een cijfer, een cultuur, een beweging, een rage, een trend, een complot? Het is vooral een woord.’ Maar wel een woord dat het mogelijk maakt alle tegenstanders onder één noemer – die van vijand – samen te brengen.

Veel elementen van de taalvergiftiging die Klemperer, Steiner en Butler signaleren zijn kenmerkend voor de retoriek van Wilders. Van de generalisatie tot de simplificatie, van de herhaling tot het superlatief. Misschien is het goed om op de dag van het proces de Lingua Tertii Imperii in de rechtbank te leggen om de geest scherp te houden. Taal is niet stom.

Colet van der Ven is journalist. Zij publiceerde ondermeer de interviewbundels *Taal als sleutel* (2004) en *Zeggen wat onzichtbaar is* (2003). Dit artikel werd eerder gepubliceerd in *De Groene Amsterdammer*, nr. 39, 29 september 2010.

Diagnose: Europa hervalt in Borderline

Koert Debeuf

Ik ben een grensgeval. Geboren in Breda, enkele kilometers van de Belgische grens. Opgegroeid in Brugge, enkele kilometers van de Nederlandse grens. Nu woon ik in Leuven, een boogscheut van de taalgrens en bovendien getrouwd met een Limburgse van vlakbij de Duitse grens. Dagelijks rijd ik op weg naar het Europees Parlement de grens van het tweetalige Brusselse Gewest over en elke maand reis ik naar de officiële zetel van het Parlement in Straatsburg, terwijl al mijn paperassen worden verwerkt in Luxemburg.

In het oude Hertogdom Bourgondië had ik geen enkele grens hoeven oversteken. Behalve dan misschien af en toe een taalgrens. Vandaag is dat wel het geval, al is er geen enkele reden om zich begrensd te voelen. Dankzij de Europese Unie zijn de binnengrenzen niets meer dan een verlaten barak en een relatieve snelheidsbeperking. Het gevoel dat grenzen onbelangrijk zijn, werkt bevrijdend. Eenzelfde munt, dezelfde stopcontacten, hetzelfde gebrekkige Engels. Na een bezoek aan Londen zuchten we allemaal diep: gelukkig dat die miserie op het continent voorbij is.

Een beetje kennis van de Europese geschiedenis maakt grenzen ook danig relatief. Na de Belgische onafhankelijkheid was er sprake van het annexeren van Nederlands Limburg. Als het plannetje van Leopold I was doorgegaan (en het scheelde niet veel) was Venlo Belgisch geweest. Wie door de Elzas rijdt, ziet dat de streek na honderd jaar nog altijd meer Duits dan Frans is. Het beste restaurant van Nederland ligt in Sluis, Zeeuws-Vlaanderen, waar het dialect verbazend veel op het West-Vlaams lijkt. En zo zijn er duizenden voorbeelden in Europa. Wie de geschiedenis van grenzen bekijkt, beseft hoe vaak die zijn veranderd en dus hoe kunstmatig die eigenlijk zijn. Het uitgommen van die grenzen is dan ook de essentie van het Europese project. Europa brengt samen wat door oorlogen werd gesplitst.

Er is niets onlogisch aan meer samenwerking. Waarom zou Maastricht een ander antwoord op de financiële crisis nodig hebben dan Hasselt? Of Breda een andere aanpak dan Antwerpen? Waarom zouden we schrik moeten hebben van een Poolse loodgieter? Ik bel hem graag, want de Belgische loodgieter heeft nooit tijd vanwege te veel werk. Waarom was het een nederlaag voor Nederland toen Fortis ABN Amro overnam en een overwinning toen de Nederlandse regering de bank terugnam en Fortis bijna failliet liet gaan? Het is een logica die mij ontgaat. Op een moment dat de wereld beeft en iedereen het hoofd moet bieden aan een reusachtige economische en financiële crisis is het terugplooiën achter de nationale grenzen en het heruitvinden van de nationale identiteit toch niets anders dan achterhaalde folklore? Of zoals Paul-Henri Spaak, de eerste voorzitter van de Algemene Vergadering van de Verenigde Naties, zei over Europa: 'Alle Europese landen zijn kleine landen. Het enige verschil tussen die landen is dat het ene dit al beseft en het andere nog niet'. En toch lijkt vandaag de trend te zijn ingezet naar meer natiestaat, meer grenzen en minder Europa.

Vanwaar komt die plotse ommekeer? Vanwaar die terugkeer naar nationale grenzen? Ik kan me niet

aan de indruk onttrekken dat heel wat Europese landen te kampen hebben met een vreemd psychologisch fenomeen. Een complex bijna. Het lijkt bijzonder veel op borderline. Volgens de encyclopedie heeft 'iemand met de borderline-persoonlijkheidsstoornis vaak een laag gevoel van eigenwaarde en een sterke neiging tot extreme (voor)oordelen. In relaties met vrienden en/of partner is het vaak alles of niets, vaak eerst alles en daarna plotseling niets.

Het lage gevoel van eigenwaarde leidt soms tot zelfbeschadigend gedrag (automutilatie, bijv. zichzelf bewust snijden of branden), soms ook in combinatie met manipulatie. Maar sommige borderline-patiënten proberen hun onzekerheid te overschreeuwen door provocerend gedrag, waarbij je juist geen onzekerheid zou verwachten. Soms treedt er dissociatie op: mensen met borderline kunnen af en toe even *heen* zijn, voor een bepaalde tijd niet meer in de realiteit. Het lijkt dan alsof zij zichzelf in een film zien acteren. Dissociatie is een vluchtmechanisme om de emoties onder controle te houden. Het treedt meestal op als de stress teveel wordt.'

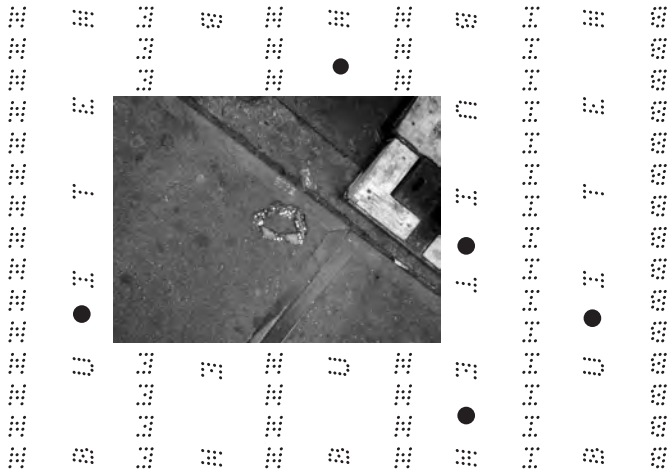
Dit syndroom lijkt wel erg op het gedrag dat we bij burgers en politici in vele Europese landen moeten vaststellen. Nu, borderline-patiënten zijn er overal en van alle tijden. Het probleem is dat niet-patiënten de wel-patiënten beginnen te volgen. Dat leidt niet alleen tot zelfbeschadigend gedrag, maar ook tot beschadiging van de hele samenleving en zelfs van heel Europa. Wanneer sommige patiënten roepen dat migranten niet meer welkom zijn en dat andere landen dan maar de 'last' moeten dragen, vraagt dat om een tegenreactie. En uiteindelijk een kettingreactie. Net op een moment dat we (op een verstandige manier) meer migranten nodig hebben. Europa vergrijs. Wie zal binnen twintig jaar nog werken om onze economie en onze pensioenen te dragen? Mag de realiteit ook nog even aan bod komen?

Een boutade zegt dat militairen altijd perfect voorbereid zijn om de vorige oorlog te winnen. De

Waterlinie is een mooi voorbeeld van een dergelijke strategie. Een versterkte grenspost die versterkt noch een grens bleek te zijn. Vandaag worden veel Waterlinies heropgebouwd, in de naam van God weet welk achterhaald idee van een belegeren soort van nationale identiteit. Het is meestal niets meer dan een 'vluchtmechanisme om de emoties onder controle te houden'. Of misschien veeleer om net emoties op te wekken omwille van het gewin op de korte termijn.

We zijn allemaal grensgevallen. Op een of andere manier. Maar daarom moeten we geen borderline-patiënten zijn. Met provoceren en luid roepen dat grenzen de essentie zijn van onze identiteit, lossen we geen enkel probleem op en vinden we geen antwoord op de uitdagingen die voor ons liggen. Grenzen sluiten op en van opsluiting wordt niemand gelukkig. Gelukkig bestaat voor elke diagnose een behandeling. Al moet je vaak snel zijn. Waar wachten we op?

Koert Debeuf is kabinetschef van de voorzitter van de liberale fractie in het Europees Parlement.

In view of the nature of our show I want to mention that the exhibition itself will include about 25 artists and an additional ongoing film programme. The exhibition is organized and takes place in a not-for-profit and publicly funded venue. We have made a principal commitment in allocating fees for all our participants. As a standard fee for participating artists we offer 500€ (small teams, presentation of video works etc), and extend this in special occasions, like 4500€ for teams which need more preparatory work for the artist's (adjustments, complex installations etc) and offer a fee of 7500€ when an artist is producing new work.

Fort Kaaskop en Fort Facebook

Rindert de Groot

De hoofdpersoon van het sprookje Ali Baba en de veertig rovers uit *Duizend-en-één-nacht* is, in tegenstelling tot zijn broer, getrouwd met een arme vrouw. Hij moet dus wát. Gelukkig hoort hij op een dag hoe een groep van veertig rovers hun bij elkaar gegraaide schatten met een eenvoudig wachtwoord hebben beveiligd. Door 'Sesam, open u!' te roepen, krijgt men toegang tot het rovershol. Door allerlei slimme listen, waarbij hij er niet voor terugdeinst zijn slavin in te zetten, weet Ali Baba uiteindelijk de gehele schat voor hem en de zijnen veilig te stellen. Hij leeft nog lang en gelukkig.

Zou Geert Wilders dit sprookje aan zijn kinderen voorlezen, zo hij ze had? En Pia Kjaersgaard van de populistische Deense Volkspartij, de gedoogpartner van een regering die de grenscontroles gaat herinvoeren? Het valt te betwijfelen. De moraal van het verhaal is immers: wie stinkend rijk is, verliest op den duur zijn schatten aan wie het harder nodig heeft. Daar kun je maar weinig tegen doen. Geen grens is ondoordringbaar, geen fort is veilig.

Het lijkt wel alsof het sprookje de realiteit beter voor ogen heeft dan veel politici. Bang om onze westerse rijkdommen en beschaving te verliezen, pleiten zij voor een sterk Fort Europa. Europa is te klein als duizenden immigranten uit Noord-Afrika ineens op Italiaanse bodem staan, terwijl het juist mensen zijn die met hun ondernemingszin grensoverschrijdend bezig zijn – in de meest letterlijke zin van het woord. Dezelfde politici zijn vaak de mening toegedaan dat Europa de nationale identiteit in gevaar brengt. In Nederland pleiten velen – en lang niet alleen de PVV – voor een eigenwijs en afgeschermd Nederland, Fort Kaaskop zo je wil, gebaseerd op ons gezamenlijk verleden, verbonden door onze nationale identiteit. Bestaat die identiteit wel echt? Zo ja, dan zullen we het er samen nooit over eens worden wat ze precies is. En lukt dat uiteindelijk toch, dan is ze in-

middels weer veranderd. Desondanks refereren velen hartstochtelijk aan de Nederlandse identiteit. Toen Máxima in een lezing op genuanceerde wijze uitzette dat ze niet bestaat, was Nederland te klein.

Als hij de Europese discussie over nationale en Europese eenheid en identiteit nog had kunnen volgen, had de Franse filosoof Baudrillard ongetwijfeld geroepen: 'Zie je wel?' Deze denker geloofde al lang niet meer dat de werkelijkheid nog van enig belang kon zijn, omdat ze volgens hem vervangen zou zijn door beelden. De Eiffeltoren is volgens de filosoof veel eerder een beeld dan een daadwerkelijk gebouw. Wie Japanse toeristen op hun georganiseerde rondreizen door Europa fanatiek met hun camera in de weer ziet, kan zich daar iets bij voorstellen. Niet de ervaring zelf is reëel, maar de verzameling kiekjes die ze heeft opgeleverd. Voor begrippen als 'Europa' en 'Nederland' is Baudrillards analyse zeer relevant: een beeld van deze grootheden schept een eigen waarheid die tastbaarder is dan het origineel.

Baudrillard geloofde in geen enkele waarheid meer en daarmee ook niet in de mogelijkheid van sociale verandering. Daarmee overdrijft hij. Beslissingen in nationale parlementen of in de burelen van Brussel hebben wel degelijk invloed op de positie van mensen binnen en buiten de grenzen van land en continent – en waar die grenzen liggen, dat weten we ook tamelijk precies. We lijden aan het omgekeerde probleem van Baudrillard: er is wel een realiteit, maar slechts weinigen hebben er een duidelijk beeld van.

Bij het verdedigen van hun forten hebben de vertegenwoordigers van zowel de Nederlandse staat als de Europese Unie grote steken laten vallen. Schimmige communicatie en versimpeling van de werkelijkheid hebben de beeldvorming bij de burger verdoezeld. De nationale staat is 'politics without policy' geworden – men debatteert er over allerlei zaken, maar veel bevoegdheden liggen inmiddels op Europees niveau. Europa is juist 'policy without politics': de bestuurders beslissen er van alles, maar de politici in het Europese Parlement heeft er weinig

over te vertellen, de burger heeft er geen weet van en de krant schrijft er nauwelijks over.

Bij zo veel onduidelijkheid kan iedereen zijn eigen angstige beeld schetsen en radicale voorstellen doen die uitvoerbaar noch verstandig zijn. Vaak baseren deze (denk)beelden zich op een vervalst verleden en verdraaide werkelijkheid. Net als de veertig rovers zouden we onze in het verleden vergaarde rijkdom moeten beschermen tegen indringers (wat niet kan en ook niet hoeft) en we moeten onze nationale identiteit bewaren (die nooit heeft bestaan).

Ons rovershol bewaken is zinloos: Ali Baba komt toch wel binnen. De Amerikanen laten in hun reactie tegen 'indringer' Julian Assange van Wikileaks zien dat ze van plan zijn hun fort koste wat kost te bewaken en er geen been in zien het recht van meningsuiting in te perken om hun gelijk te halen.

Toch treft mijn kritiek niet alleen de conservatieve kasteelheren van tucht en orde. Verongelijkt beweren dat Europa 'best belangrijk' is en dat populistische politici gevaarlijke leeghoofden zijn, is net zo kansloos als willen terugkeren naar een niet bestaand verleden. Zo'n benadering neemt de burger niet serieus, terwijl dat juist het enige recept voor verbetering is.

Een burger die zich niet tot de problemen om hem heen weet te verhouden, voelt zich machteloos. Hoe kun je een succesvol immigratie- en integratiebeleid verdedigen wanneer de burgers waanvoorstellingen hebben over de realiteit? Hoe kun je Europa inrichten als goed functionerend samenwerkingsverband als de 'doelgroep' niet eens weet wie wat regelt en welk doel dat dient? Dat is onmogelijk. De betuttelde burger trekt zich terug in zijn eigen persoonlijke fortje, wars van de elite die over hem beslist.

Op dit terrein is een wereld te winnen. De burger mag zijn fort best bewaken, als het maar een sociaal fort is – laat ik het Fort Facebook noemen. Een betere combinatie van individualiteit en groepsgevoel bestaat niet: op Facebook ben je geheel vrij om te bepalen wie je vrienden zijn en waar je je mee inlaat,

maar tegelijk doe je dat op een manier die zichtbaar is voor die vrienden en bovendien ook door anderen wordt gedeeld.

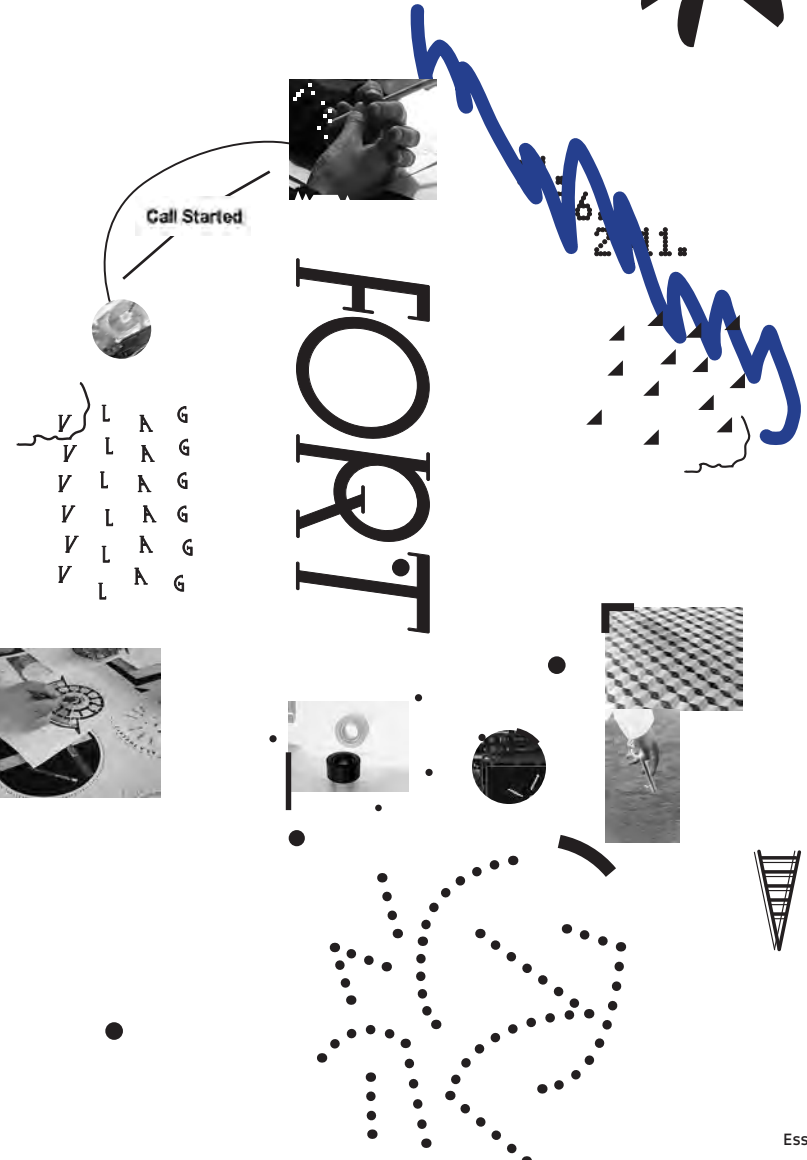
De mens is echter niet alleen een sociaal wezen, hij is ook een politiek wezen. Hij heeft meningen te over, maar hij zal cynisch worden als hij daar niets mee kan bereiken. Op 'like' klikken als iemand op Facebook ageert tegen het dragen van bont (of op een verjaardag volmondig ja knikken bij zo'n opmerking) is niet voldoende. Een 'sociale burger' moet ook weten wat hij daadwerkelijk kan veranderen. Dat begint bij de burger zelf, maar eindigt daar niet: politici en bestuurders zullen zich veel reëler met burgers moeten verhouden. Zonder betutteling of versimpeling, maar mét voldoende ondersteuning, bijvoorbeeld in de vorm van gedegen onderwijs en de bescherming van de rechten van het individu om te mogen zeggen wat hij wil, ook als dat onwelgevallig is.

De fortificatie van Fort Facebook komt dus van burger én overheid. Dat is niet zo vreemd, want alleen door samenwerking kun je verandering bewerkstelligen en die is nodig. Behoud van het oude is niet genoeg. Rijkdommen zijn geen in het verleden verzamelde goederen die je moet bewaken, maar investeringen in de toekomst. Onze rijkdommen zijn voor een deel economisch, maar zitten voor een nog groter deel in ons hoofd: kennis en vaardigheden om nu en in de toekomst samen voor onszelf te zorgen. Last van 'indringers' hebben we niet, want we kunnen onze schatten beter delen dan voor ons zelf houden. Ali Baba is van harte welkom.

Dit sprookje loopt goed af, met een ouderwetse prins (m/v) op een wit paard. De prins is de burger, heersend over zijn eigen domein van talloze met anderen gedeelde gebiedjes. Zijn paard is een strijdros van formaat: de prins zit bovenop zijn eigen vermogen om zijn persoonlijke fort te onderhouden en uit te breiden. Hij (of zij) leeft nog lang en gelukkig.

Rindert de Groot is publicist, debatleider en directeur van het bedrijf Empowerplant.

VLAG

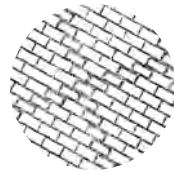
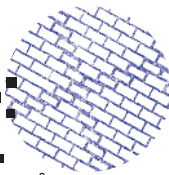
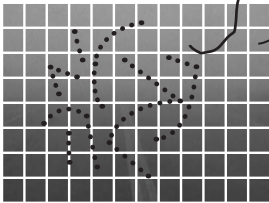

well that's not 'de bedoeling'!

T O O L A T E ,

(M Θ H

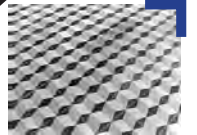

in

5.

U

[AND HOW]

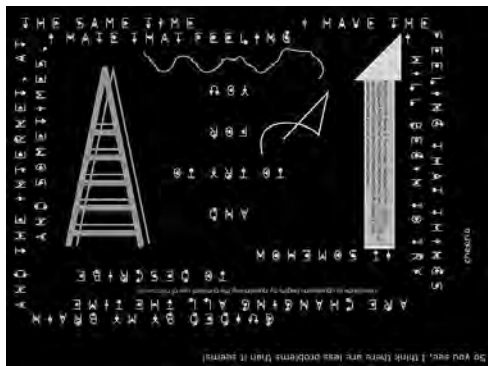

Call Ended,

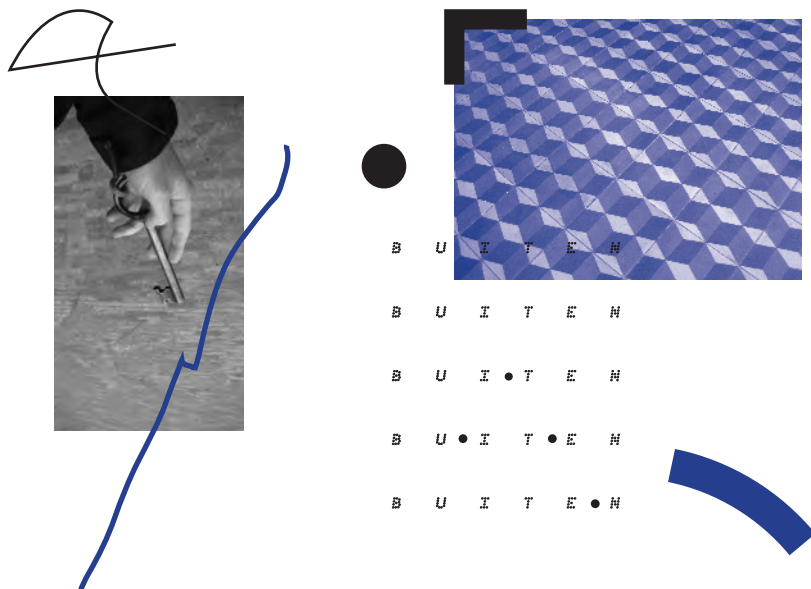
call dropped

43

Kunstenaars

>> Too late, but certainly not too little.

"Kop of munt", vraagt hij mij.

Call Ended, call dropped

KUNSTENAARS

Lara Almarcegui ^{Spanje}
Bouwmaterialen Fort Asperen, 2011,
 calculaties, tekst, afwasbare zwarte
 verf, *Ruïnes in Nederland, XIX-XXI*,
 2008, publicatie. ISBN 978-90-5973-092-2

Het werk van Lara Almarcegui gaat over stedelijke transformaties waaraan veelal politieke, sociale en economische veranderingen zijn grondslag liggen. Voor fort Asperen berekende Almarcegui het totaal-gewicht van alle bouwmaterialen die voor het fort gebruikt zijn, ook bij uitbreidingen en renovaties. De elementen van het fort staan op een lijst op een muur, als ware het de ingrediënten van een recept. We kunnen het massieve verdedigingsbolwerk nu begrijpen als de som van zijn onderdelen, vanaf het moment dat het gebouwd werd tot zijn verval tot ruïne. De ruïne is een fenomeen waarin Almarcegui al langer is geïnteresseerd. In de publicatie *Ruïnes in Nederland* geeft zij een nieuwe definitie van het begrip ruïne en legt ze een groot aantal Nederlandse ruïnes vast.

Locatie: 1ste verdieping/kelder

Tarek Atoui Libanon

Un-drum 3, Semantic Scanning
Electron Microscope, 2010,
performance, 16 juli 16.00uur
Building Instruments, workshop,
17-21 juli

Tarek Atoui's *Un-drum* performances zijn een gelaagde mix van muziekcompositie, beweging, performance en technologie. Voor *Un-drum 3, Semantic Scanning Electron Microscope* heeft Atoui een uitgebreide audio-bibliotheek ontwikkeld met tienduizenden samples. Hij vergroot deze fragmenten uit en verkent ze door middel van een systeem van druksensoren. Met de *Fast Fourier Transform*-techniek, een complex protocol voor geluidsanalyse

gebaseerd op de wet van Fourier, speelt hij honderden fragmenten tegelijk af op basis van wiskundige algoritmen die ritmische structuren vormen. In de week volgend op zijn performance geeft Atoui de workshop *Building Instruments* in het fort voor jongeren van 16 tot 30 jaar, naar het voorbeeld van de workshop die hij met de jeugdklas van het *New Museum* in New York uitvoerde. In de workshop begeleidt Atoui jongeren om met meer of minder kennis van technologie hun eigen instrumenten (een gitaar, een camera, hun eigen lichaam etc.) te leren bewerken. Met behulp van sensoren die reageren op licht, druk en beweging leren zij hun instrument een draai te geven. Atoui laat de deelnemers zien hoe culturele referenties en strategieën van belang zijn voor hun eigen leefwereld en stimuleert ze om deze te vertalen in een krachtig artistiek eindresultaat.

Locatie: 1ste verdieping / buiten

Marc Bijl Nederland

Equivalent, 2000, geglazuurde
bakstenen, betonblokken, cement,
TL-licht, bier

Schreeuwerig, maar niet zonder humor, levert Marc Bijl commentaar op de wereld door symbolen en iconen van politiek, *corporate culture*, populatuur en kunst te verdraaien. Zo zette hij eerder met het werk *Culture / Politics* (2004) een streep door de utopie Europa door de Nederlandse en de Europese vlag van deze woorden te voorzien.

Bijl plaatst *Equivalent*, vernoemd naar een werk van Carl André, vlak voor de ingang van het fort. Deze bakstenen versie van de Nederlandse vlag blokkeert de ingang en verandert zo ons nationale symbool in een barrière met daarachter de stinkende duisternis.

Locatie: ingang

André Cadère ^{Frankrijk}

Zonder titel, 1973, film in zwart-wit, 16 mm overgezet op dvd, geluid op band. Cinematograaf: Alain Fleischer. Met dank aan: Zagreb Museum of Contemporary Art.

Een korte film van Alain Fleischer laat kunstenaar André Cadère zien terwijl hij bij wijze van performance zijn unieke infiltraties uitvoert. Cadère verzette zich tegen de gevestigde orde door zijn kunstwerken, de kleurrijk geringde staven (*barre de bois rond*), in belangrijke musea achter te laten. Het lukte hem het kunstsysteem te ontwrichten door met een simpele geste de keuzes van de gevestigde orde te ondermijnen.

Locatie: kelder

Critical Art Ensemble ^{Verenigde Staten}

Marching Plague, 2006, video en boek
Target Deception, 2007, video
Immolation, 2008, tweekanaals videoprojectie
Mythic Weapons and State Propaganda, 2009, pamflet
Radiation Burn, 2010, tactical media
Evidence, 2004, video

Het werk van Critical Art Ensemble gaat over aspecten van propaganda, oorlogsvoering en het machtsmisbruik dat daarmee gepaard gaat. De video *Marching Plague* beschrijft hoe 'germ warfare' (biologische oorlogsvoering) wordt ingezet. Niet de reële dreiging, maar de angst hiervoor blijkt het werkelijke machtsmiddel te zijn. In *Target Deception*, *Immolation* en *Radiation Burn* worden effecten van bepaalde vormen van oorlogsvoering uitgediept.

Ook is er een werk te zien over een van de leden van Critical Art Ensemble zelf, Steven Kurtz, die in 2004 werd gearresteerd op verdenking van bioterrorisme. In meerdere projecten werkte Critical

Art Ensemble met biologische en chemische processen. Zo konden bezoekers voor het werk *Free Range Grain* (2003-2004) groenten meenemen die ze verdachten van genetische modificatie. In een mobiel lab werden de groenten door Critical Art Ensemble getest.

Locatie: begane grond

Teddy Cruz ^{Mexico}

Urbanisms of Transgression: Trans-border Suburbias (beyond density as amount of things per area): North to South: Urbanisms Made of Waste / South to North: Urbanisms Made of Retrofit, 2011, twee LCD-schermen, verkeerspijnen op houten constructies

Teddy Cruz onderzoekt wat je kunt leren van ongeplande woningbouw en informele vestigingen, zoals krottenwijken en kraakbolwerken. Hij is gefascineerd door de uit noodzaak geboren creativiteit en vindingrijkheid die dergelijke complexen laten zien. De van oorsprong Mexicaanse architect ontwikkelde nieuwe stedelijke strategieën voor het problematische grensgebied tussen San Diego (VS) en Tijuana (Mexico). Hij geeft in zijn ontwerpen en concepten aandacht aan lokale mogelijkheden in een gebied, waar het debat juist gedomineerd wordt door de grensproblematiek en transnationaal beleid. De installatie van Cruz in het fort omvat twee beeldenreeksen, gepresenteerd in een zee van rode en gele verkeerspijnen.

Locatie: kelder

Martijn Engelbregt ^{Nederland}
Onze Held op Sokkels, 2007, munt, zilver

Martijn Engelbregt houdt zich met onderzoeksbureau EGBG, wat kan staan voor 'Engelbregt Gegeven Beheer Groep' of 'Eens Gegeven

Blijft Gegeven', bezig met grenzen van privacy en tolerantie. Hij verzamelt gegevens door officieel uitzijnde enquêtes te verspreiden. Een terugkerend thema in Engelbregts werk is wat mensen over zichzelf prijsgeven zonder precies te weten welk doel het dient.

Ter gelegenheid van het 400ste sterfjaar van Michiel de Ruyter kreeg Martijn Engelbregt de opdracht een gedenkmunt te maken. De muntzijde bevat het portret van Koningin Beatrix met de woorden *Onze/Hun* en de kopzijde het portret van De Ruyter met de woorden *Parel/Schrik*.

Achteloos door het oude gebouw lopend, komt er plots een vreemde op mij af. 'Kop of munt?' vraagt hij mij. 'Pardon?' 'KOP of MUNT?', dringt hij nog eens aan. Hij tost een munt en laat mij verbouwereerd met het resultaat achter.

Locatie: begane grond

Tim Etchells ^{Verenigd Koninkrijk} en Vlatka Horvat ^{Kroatië}
To Bring Down a House, 2011, twee faxmachines, een telefoonverbinding, papier en spelden

Op de bovenste verdieping van het fort is door Tim Etchells een fax geplaatst. Samen met Vlatka Horvat stuurt hij elke dag een bericht naar deze fax. De Engelse uitdrukking die het werk zijn naam geeft, wordt gebruikt wanneer iemand applaus en gejoel weet te genereren voor een optreden. Met een ironische ondertoon nemen Etchells en Horvat de titel letterlijk en sturen steeds instructies om 'het huis' letterlijk neer te halen. Grappige maar ook dreigende beeldinstructies hintten naar terroristische praktijken en creëren zo een omkering van de positieve titel.

Locatie: 1ste verdieping

Harun Farocki ^{Duitsland}

Serious Games, 2009/2010
Three dead, 2010, video
Immersion, 2009, tweekanaals videoprojectie
A Sun with no Shadow, 2010, tweekanaals videoprojectie

De Duitse filmmaker Harun Farocki toont in de *Serious Games*-serie drie geavanceerde computergames die gebruikt worden voor training voor Amerikaanse soldaten en die tevens dienen als therapie voor de verwerking van de ervaringen van oorlogsveteranen. De superrealistische spellen bereiden de militairen niet alleen voor, maar blijken ook allerlei emoties op te roepen bij hun gebruikers. Niet alleen worden de militairen door de spellen strategisch voorbereid, maar ze krijgen ook een *mindset* opgedrongen.

Locatie: begane grond

Zachary Formwalt ^{Verenigde Staten}
In Place of Capital, 2009, videoprojectie

Zachary Formwalt presenteert twee werken. *A Story called Eurabia* is opgenomen in het filmprogramma. In het werk *In place of Capital* wil Formwalt grip krijgen op de recente economische crisis en poogt hij de beweging van kapitaal in beeld te brengen. In plaats van ingewikkelde grafieken en animaties maakt hij gebruik van een foto. In 1845 maakte William Henry Fox Talbot, een van de pioniers van de fotografie, een foto van The Royal Exchange, het koninklijke beursgebouw. De onmogelijkheid van het vormen van een beeld van kapitaal krijgt in de oude foto een parallel: het drukke plein voor het gebouw lijkt vreemd genoeg verlaten doordat de bewegende massa niet kan worden gevangen door de lange sluitertijd.

Locatie: begane grond

Freddy Heineken ^{Nederland, 1 2002}
The United States of Europe (A Eurotopia?), 1992, publicatie

Alfred Henry (Freddy) Heineken is vooral bekend vanwege van zijn bierimperia, een internationale economische grootmacht. Minder bekend was zijn interesse in wetenschap en technologie. De publicatie *The United States of Europe (A Eurotopia?)* stelt de grenzen van Europa aan de kaak. Samen met wetenschappers ontwikkelde Heineken in 1992 een nieuwe visie op de indeling van Europa, een 'Eurotopia'. Deze nieuwe versie van Europa is opgebouwd uit 75 staten, met klinkende namen als 'Northumbria' en 'Bohemia'. Nederland zou worden opgedeeld in twee staten, waarvan het onderste gedeelte, waarin het KunstFort zich bevindt, 'Ysselland' zou heten. De motivatie van Heineken voor het maken van deze publicatie was het creëren van eeuwige vrede op dit voorheen zo oorlogszuchtig continent.

Locatie: begane grond

Runa Islam ^{Bangladesh / Verenigd Koninkrijk}
The House Belongs to Those Who Inhabit It, 2008, 16 mm film, projector, 25 mm lens, soundtrack

De film *The House Belongs to Those Who Inhabit It* 'schrijft' met de camera. We zien de binnenzijde van gebouwen die door krakers bezet zijn geweest. Islam beweegt de camera langs het gebouw als ware ze een pen en voorziet het decor zo van gecodeerde teksten. Ondertussen registreert ze de graffiti die krakers gebruiken om een plek op te eisen.

Locatie: 1ste verdieping

lopen als een rode draad door zowel de tentoonstelling

Jeroen Jongeleen ^{Nederland}
De Verborgene Stadscollectie [the inside job], 2010-2011, prints, vier video's
Rondleidingen in de Verborgene Stadscollectie, performance op 3 juli, 21 augustus en 25 september

Jeroen Jongeleen stelt foto's en video's van *Inside Job* tentoon, kleine ingrepen die hij maakte in museum Boijmans van Beuningen toen hij daar wat bijverdiende. Zijn interventies toont hij in twee kleine museale ruimtes, die op hun beurt weer binnendringen in het KunstFort. De bezoeker krijgt via een gat door het plafond toegang tot het museum, een beeld dat verwijst naar een bekend sculptuur van Maurizio Cattelan in museum Boijmans van Beuningen. Op een drietal dagen geeft Jongeleen zelf een rondleiding door 'zijn' museum.

Locatie: begane grond

Otto Karvonen ^{Finland}
Vreemdelingenpaleis Vogelhuisjes Collectie, 2010, cement, aluminium, roestvrij staal, multiplex

Ook buiten de massieve muren van het fort zijn kunstwerken te vinden. Naast de aardappelvelden van Åsa Sonjasdotter zijn tussen de bomen van het forteiland de vogelhuisjes van Otto Karvonen te zien. Normaliter hebben vogelhuisjes een gastvrij karakter en zijn ze gemaakt van warme en natuurlijke materialen, maar Karvonen kiest voor cement, aluminium en roestvrij staal. De harde esthetiek van deze ontwerpen is afgeleid van Nederlandse detentiecentra voor asielzoekers in Schiphol-Oost, Alphen aan den Rijn, Soesterberg, Zaanstad, Zestienhoven en Dordrecht. De *Vreemdelingenpaleis Vogelhuisjes Collectie* bestaat uit zes vogelhuisjes die speciaal voor migrerende vogels zijn ontwikkeld. Met deze installatie neemt Karvonen deel aan het complexe

debat omtrent migratie, inburgering en de positie van de 'vreemdeling'.

Locatie: buiten

Mobile Academy Licentie
 © Nr. 4 / 2011
Blackmarket for Useful Knowledge and Non-Knowledge Defense Lines
 Licentiehouder en producent: Bik Van der Pol
 Licentiegever: Hannah Hurtzig / Mobile Academy
 11 juni 2011, 14.00-17.00 uur
 3 september 2011, 14.00-17.00 uur
Secondhand market, doorlopend

www.mobileacademy-berlin.com /
www.blackmarket-berlin.com

De *Blackmarket for Useful Knowledge and Non-Knowledge* is een performance-evenement van Hannah Hurtzig. Tijdens dit evenement kunnen bezoekers kennis bemachtigen die normaliter om verschillende redenen niet voor het oprapen ligt. De kennisoverdracht geschiedt in een groot aantal parallelle één-op-ééngesprekken tussen expert en bezoeker. De bijeengebrachte experts zijn afkomstig uit zeer uiteenlopende kennisgebieden, van kunstenaars tot biologen, rattenvangers tot juristen, geestelijken tot duiventelers. Zij vertellen tijdens het evenement hun eigen verhalen over verdediging, afscherming, overtreding en infiltratie. De *Blackmarket* vindt tijdens de tentoonstelling twee keer plaats. Gedurende de hele tentoonstelling zal de kennis in omloop blijven: de medewerkers van KunstFort Asperen hebben een rol toebedeeld gekregen als archivaris en geven deze kennis 'tweedehands' door.

Locatie: begane grond

Jasper Niens ^{Nederland}
Air Time, 2011, luchtdrukcompressor, cilinders, relais

Jasper Niens creëert met architectonische interventies desoriënterende effecten. Juist door de functionaliteit van gangen, vensters en deuren te ondermijnen maakt hij de beschouwer bewust van de sturende kracht van architectuur. In KunstFort Asperen concentreert Niens zich op de lichtinval van het fort. Met behulp van luchtdruk zet hij de luiken in beweging. Het fort lijkt tegen het daglicht te vechten dat keer op keer te sterk lijkt en de eerste verdieping in beslag neemt.

Locatie: 1ste verdieping

Navid Nuur ^{Iran, Nederland}
 'We share air', 2011, video
We share air, vanaf 2005, 25 mm button, ongelimiteerde editie

Navid Nuur maakt gebruik van alledaagse objecten – touwtjes, zilverpapier en vuilniszakken – om samenhangende omgevingen te creëren die de bezoeker verrassen. Nuurs werk is veelal intuïtief en biedt weerstand aan een overmatig verstandelijk discours. Voor KunstFort Asperen maakt Nuur een nieuw werk waarin hij op symbolische wijze de kunst probeert te bevrijden van het modernisme, dat naar zijn mening sinds de jaren vijftig de kunstwereld gegijzeld houdt. Voor een kort videowerk hypnotiseert Nuur twee kippen door simpelweg met krijt een streepje over het asfalt te trekken. Het natuurlijk verdedigingsmechanisme van de kippen zorgt ervoor dat zij in trance tegen het asfalt gekleefd blijven. Zij herkennen de streep als een overvliegende roofvogel en blijven voor dood liggen. Na enige tijd komen ze weer bij zinnen, staan op en vervolgen hun weg. Het werk van Nuur verbeeldt het verlamme

van consensus, maar suggereert ook bevrijding.

Tevens presenteert Nuur een bewerking van zijn eerdere werk *We share air*. Op kleine buttons staat simpelweg de titel geschreven. Elke bezoeker heeft recht op een button. Aan steeds andere toeschouwers en in verschillende contexten wijzen de buttons op de onderlinge afhankelijkheid van mensen.

Locatie: kelder / begane grond

Cesare Pietroiusti ^{Italië}
Waiting / Aspettare / Wachten, 2011, geluid

Cesare Pietroiusti concentreert zich in zijn werk op machtsbolwerken. Hij legt de onopvallende of onzichtbare eigenschappen van een instituut bloot. In MAXXI (Rome) sloot hij zichzelf op voor het werk *Backspaces*. Dagenlang beschreef hij nauwgezet wat hij waarnam in dit nieuwe museum. Wat overbleef, waren geluidsopnames van zijn waarnemingen die vervolgens een plek kregen in de tentoonstelling. In KunstFort Asperen exposeert Pietroiusti het nieuwe geluidswerk *Waiting / Aspettare / Wachten*. Hier en daar kunnen we hem horen. Hij geeft een stem aan de wachtenden in het fort: de soldaten die er ooit gewacht hebben op de vijand, of de slapende vleermuizen die wachten op de zomer en de kunstwerken, wachtend op hun publiek.

'There might be someone inside. We don't know. But we know for sure that, if we get in, they die. That's why we are waiting. We wait for the moment when it will be warm enough for them to come out.'

Locatie: begane grond / 1ste verdieping

Åsa Sonjasdotter ^{Zweden}
A Potato Perspective on Resistance, 2011, aardappelen, aarde, pvc, metaal.
Oogstdatum: 18 september 2011, 15.00 – 18.00 uur

Potato Perspective is ontstaan toen Åsa Sonjasdotter in haar tuin in Zweden aardappels wilde poten die ze had meegenomen uit India. Sonjasdotter kreeg een boete omdat de aardappels niet EU-geregistreerd waren. Tuinieren werd ineens een politieke kwestie. In het langdurig project *Potato Perspective* onderzoekt ze hoe politieke en financiële systemen samenhangen door de bril van de aardappelteler. Bij KunstFort Asperen zijn achter de Taveerne twee veldjes beplant met twee soorten aardappelen: Bintje en Sarpo Mira. Het welbekende Bintje is eigenlijk een bijzonder kwetsbare aardappel die erg vatbaar is voor schimmels. Vanwege de benodigde hoeveelheid bestrijdingsmiddelen kreeg Bintje de bijnaam 'gifpieper'. Begin jaren zeventig werd het ras zelfs onder druk van milieubewegingen van de schappen gehaald. Sarpo Mira daarentegen is een bijzonder resistent ras. In de voormalige Sovjet-Unie wilde men onafhankelijk zijn van westerse bestrijdingsmiddelen en daarom werd een aardappel gekweekt die bestand is tegen zo goed als alle plagen. Beide soorten zullen zonder enig bestrijdingsmiddel verbouwd worden. De twee soorten aardappelen zijn zo geplant dat er tussen de twee veldjes een zogenaamd besmettingsgebied ontstaat.

Locatie: buiten

Hito Steyerl ^{Duitsland}
Universal Embassy, 2004, video

Hito Steyerl maakte een korte documentaire over de 'Universele Ambassade'. Na het uiteenvallen van de Somalische regering twintig jaar geleden, kwam de ambassade in Brussel leeg te staan. De ambassade en de soevereiniteit van het terrein werden opgeëist door een groep activisten die een eigen vlag plantten. Dit voormalige stukje 'Somalië' is de enige plek op aarde die niet bij een land hoort. De documentaire laat zien hoe een groep mensen zonder verblijfsvergunning leeft. De *Universal Embassy* zet zich in voor andere landlozen, de *sans papiers*.

Locatie: kelder

Pilvi Takala ^{Finland}
The Real Snow White, 2009, videoprojectie

In haar werk onderzoekt Pilvi Takala sociale conventies. In *The Real Snow White* tart ze eveneens de grenzen van normaal gedrag. Terwijl ze verkleed als Sneeuwwitje Disneyland Parijs probeert binnen te komen, houden de beveiligers haar tegen. Het blijkt voorbehouden aan het Disney-concern om te bepalen wie zich als Sneeuwwitje mag voordoen. In een absurd vraaggesprek met de beveiliging, waarin Takala zich naïef en onschuldig houdt, ontrafelt ze niet alleen de strenge copyright-barrières van het concern, maar laat ze ook het conformisme van de andere bezoekers zien.

Locatie: begane grond

Javier Téllez ^{Venezuela}
One Flew over the Void, 2005, videoprojectie

Javier Téllez tast met zijn werk de grenzen af tussen het normale

en abnormale, het collectief en de individu, en overschrijdt deze grenzen soms letterlijk. Wat gebeurt er wanneer dat wat zich aan de ene zijde van de grens bevindt, plotseling naar de andere zijde wordt gebracht? In het videowerk *One Flew over the Void* (2005) brengt Téllez dit expliciet in beeld. Het werk werd oorspronkelijk gemaakt voor inSite, een biënnale die de grens tussen Mexico en de Verenigde Staten tot onderwerp had. De grens, een politiek en fysiek knelpunt, werd op heroïsche wijze door Téllez 'overwonnen'. Samen met een groep inwoners uit een Mexicaanse psychiatrische inrichting creëerde Téllez een groots spektakel met als hoogtepunt het afvuren van een mense-lijke kanonskogel, Dave Smith, over de barricade tussen de VS en Mexico.

Locatie: kelder

Nomeda & Gediminas Urbonas ^{Litouwen}
Eerste internationale postduivenrace voor de Fort Asperen Cup, 2011, postduivenrace, trofeeën
Video Villa Lithuania, 2007, documentatie van de tentoonstelling in het Litouwse paviljoen op de 52ste Biënnale van Venetië

Nomeda & Gediminas Urbonas organiseren voor KunstFort Asperen de *Eerste internationale postduivenrace voor de Fort Asperen Cup*, 2011, in samenwerking met Jos de Ridder en duiventelers uit Friesland. In hun project benadrukken ze de belangrijke rol die de postduif speelde in vroegere militaire strategieën. De postduif was vaak een cruciaal communicatiemiddel tussen verschillende legioenen, wat de symboliek van de vredesduif ambivalent maakt. De kunstenaars maakten in samenwerking met het Leerdams Glasmuseum trofeeën voor de winnaars van de race. Een van de

trofeeën is ook in het Glasmuseum te zien. Hun vorm is gebaseerd op de plastic zakken die gebruikt worden voor dagelijkse training. Doordat de zakken een windzak vormen, blijven de duiven erom heen cirkelen. Het project in KunstFort Asperen is een vervolg op de Litouwse bijdrage aan de 52ste Biënnale van Venetië. Daar realiseerden zij de manshoge maquette *Villa Lithuania*, gemaakt naar de vorm van een duiventil. Het werk was een replica van de Litouwse ambassade in Rome, dat tijdens de Sovjetbezetting in handen kwam van de Sovjet-Unie. Nog altijd is de Villa Lithuania in gebruik als Russisch consulaat. Veel Litouwers beschouwen dit als het laatste bezette gebied. De kunstenaars organiseerden bij het werk een postduivenrace naar Rome om op symbolische wijze het gebied op te eisen.

Locatie: 1ste verdieping / buiten

The Yes Men Verenigde Staten

The Yes Men fix the World, 2009, video, 87 min, speciale vertoning op 3 september
Distributeur: www.devo.net/Goodscreenings.com

In deze film leggen The Yes Men een flink aantal voorbeelden van hun activistische praktijken vast. Zij houden zich bezig met 'culture jamming': ze doen zich voor als woordvoerders van belangrijke organisaties en bedrijven zoals de Amerikaanse Chamber of Commerce en Dow Chemical. De ene keer beloven ze op (inter-) nationale televisie beterschap over bestaand beleid, bijvoorbeeld een aangekondigde schadeloosstelling voor de slachtoffers van de gif-ramp in Bhopal. De andere keer geven ze een absurdistische presentatie op internationale congressen, die verrassend (en soms zelfs schokkend) genoeg gehoor krijgen bij het publiek,

zoals het rekenmodel voor toelaatbare bedrijfsrisico's, aangekleed met Gilda the Golden Skeleton. Natuurlijk zorgde deze film voor veel opschudding en werden meerdere rechtszaken tegen The Yes Men aangespannen. In reactie daarop boden zij de film aan ter vrije distributie onder een *creative commons*-licentie. In KunstFort Asperen wordt deze versie getoond. De groep bestaat uit Jacques Servin and Igor Vamos die de aliases Andy Bichlbaum en Mike Bonanno hanteren.

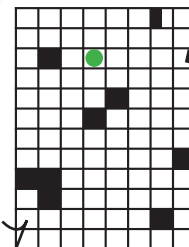
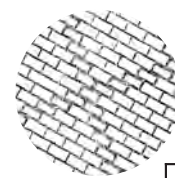
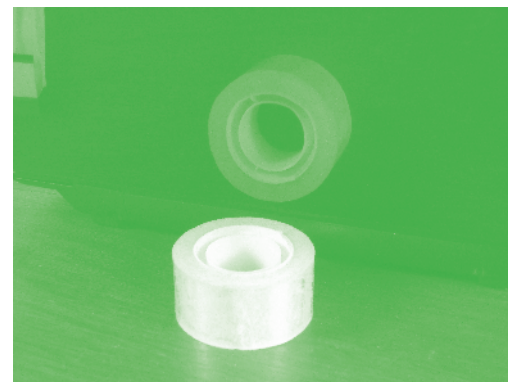
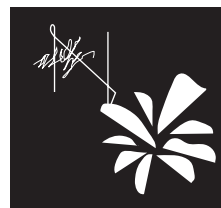
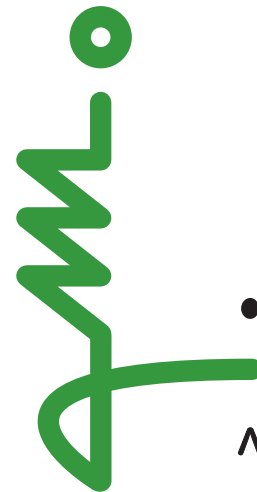
Locatie: 1ste verdieping

Artur Żmijewski Polen
Democracies, 2009, video

Artur Żmijewski onderzoekt in zijn films en installaties complexe morele kwesties. Vaak zet hij specifieke situaties in scène, waardoor wrijving ontstaat tussen de mensen in zijn films. Zonder dat ze het merken worden ze ertoe aangezet hun eigen grenzen van agressie en acceptatie te tonen. In het twintigluik *Democracies* is Żmijewski uitgegaan van ongeregisserde situaties. Op verschillende locaties in Europa en het Midden-Oosten filmde hij demonstraties over de gehele breedte van het politieke spectrum. Żmijewski brengt de kern van democratie aan de oppervlakte, namelijk de mogelijkheid voor uiteenlopende ideologieën om zich te manifesteren in de openbare ruimte.

Locatie: kelder

TE
LOKALISEREN
IDENTIFICEREN
ISOLEREN
CONTROLLEREN
EN
TE
MANIPULEREN...

- [AND HOW] TO FAIL -

TROJAN

HORSES, THE HISTORICAL FORT, EARLY

/ THE CAMPAIGN AND INFILTRATORS /

– [AND HOW] TO SUCCEED –

LATE, TOO LITTLE, D&D D&D

WARNING SYSTEMS, SMOKE SCREENS AND CAMOFLAGE

WANNEER WORDT DE
ANDER ALS EEN BEDREIGING

DOEN

0 F
 D + T
 0 F
 D A T
 0 F
 D E Z E
 0 F
 D + E
 0 F
 D E E N
 0 F
 N + E T
 D E E N

The Black Market will take care of you.

The Black Market will take place on June 11

FILMPROGRAMMA

In de remise van het fort zijn drie samenhangende filmprogramma's te zien rondom thema's die een centrale rol spelen in de manifestatie.

Militaire architectuur

Het onderwerp van het eerste thema binnen het filmprogramma van KunstFort Asperen is militaire architectuur. In tegenstelling tot fort Asperen werd het gebouw dat het onderwerp is van *Tripoli* van de Noorse kunstenaar Knut Asdam ontworpen voor civiele doeleinden. De nog onafgewerkte International Fair veranderde bij het uitbreken van de Libanese burgeroorlog snel in een opslagplaats voor munitie en een helikopterbasis, geheel in tegenspraak met de plannen van de modernistische architect Oscar Niemeyer. *Detroit* van Amir Yatziv's gelijknamige film, vernoemd naar de ooit bruisende Amerikaanse metropolis, is een simulatie van een Palestijnse stad, gebouwd om Israëliische militairen voor te bereiden op gevechtssituaties. Het op 8 mm geschoten *Launch* van Brian Doyle glijdt door een verlaten ruimtecomplex in de nabijheid van Cape Canaveral.

Infiltrant

Een tweede thema is de notie van de infiltrant die ontleisterende informatie losweekt bij nietsvermoedende mensen. Regisseur Mads Brügger trekt in *The Red Chapel* met twee Deens-Koreaanse broers naar Noord-Korea onder het mom van een cultureel uitwisselingsproject. Een van de twee broers is door zijn lichamelijke handicap onverstaanbaar voor de plaatselijke tolken, waardoor hij de notoire Koreaanse censuur omzeilt. In 1994 laat Zelimir Zilnik voor zijn film *Tito po drugi put medju srbima* een dubbelganger van Josip Broz Tito in vol militair ornaat door de straten van Belgrado wandelen. Toevallige passanten zijn onmiddellijk bereid het spel mee te spelen en confronteren de maar-schalk met zijn verantwoordelijkheid voor hun miserie. Walyer Heynowski en Gerhard Sheumann krijgen in *Der Lachende Mann* onder valse voorwendselen de beruchte huursoldaat 'Kongo' Müller voor de camera. Naarmate Müller in beschonkener toestand

COLOFON

Too late, too little, (and how) to fail gracefully is samengesteld door:

Bik Van der Pol en Special Forces:
Producent: Nathalie Hartjes
Productieteam/Blackmarketresearcher
en coördinator: Anne Beeksma en Susan de Heer
Embedded designer: David Bennewith
Filmprogrammeur: Vincent Stroep
Hoofdredacteur publicatie: Farid Tabarki

De publicatie *Too late, too little, (and how) to fail gracefully* is samengesteld onder redactie van Bik Van der Pol, Rindert de Groot, Nathalie Hartjes, Farid Tabarki. Met bijdragen van Koert Debeuf, Rindert de Groot, Bas Heijne, Ramsey Nasr, Ebru Umar, Wouter Vanstiphout, Colet van der Ven. Teksten over de kunstwerken door: Anne Beeksma, Nathalie Hartjes en Susan de Heer. Ontwerp door: David Bennewith (www.colophon.info) i.s.m. Manetta Berends (www.manettaberends.nl).

Intendanten KunstFort Asperen:
Algemeen Coördinator: Beatrijs Schweitzer
Communicatie: Liesbeth Kaldenberg
Hofland Atelier: Maarten van den Bos (Algemeen coördinator), Myriam Baas, Kristel Dielen, Anne Houtman, Rhodé van Luijk, Emy Spekschoor, Chantal de Vet, Roy van Weverwijk, Merel Zwarts. Zomeracademie: Gert Gortemaker en Petra Kleijn

Huurlingen:
Pers en PR: Luc Deleau
Fondsenwerving: Noor Mertens
The Catering Company
Belichting: Ad Pontier
Audiovisuele verhuur: Vidisquare
Hoofd installatie: Gebrand Burger met René Bakker, Ties ten Bosch, Tijmen Hauer

Too late, too little, (and how) to fail gracefully werd mogelijk gemaakt door ondersteuning van:
Prins Bernhard Cultuurfonds, provincie Gelderland, gemeente Geldermalsen, de Mondriaanstichting, gemeente Lingewaal, Rabobank Coöperatiefonds, Vidisquare

Jennifer de Baan, C3 Galerie (Amsterdam), Carena Brenner, Eros Carboni, Charlene de Carvalho, Elizabeth Cole (Evil Twin Booking Agency), Willie Cornelissen, Prof. Dr. H.W. van den Doel, Rebecka Domig & Claudia Friedli (Galerie Peter Kilchmann, Zurich), Antje Ehrmann (Harun Farocki Filmproduktion), Joerg Franzbecker, kringloopwinkel Het Goed, Alberto Gori, Grassair, Mark Gusmann (Estudio Cruz), Anton Haverkort, st.Joris keramische industrie bv (Beesel), Daan Keiman, Ilco Kemmere, Daniella Kranendonk, Steve Kurtz & Steven Barnes and all others at Critical Art Ensemble, Denis van Laeken, Ronald Linger (LFTFLD), Ruud en Roos Molleman, Sarah Mosses (Channel 4 Britdoc Foundation), Nationaal Glasmuseum Leerdam, Andrea Nyiro, Bruno van Orshoven, Yeliz Palak, Liesbeth Pranger, Matthias Raijmann (Harun Farocki Filmproduktion), Rent-an-army-tent, Jos de Ridder, Marjolein van Rooij, Aleksandra Sciegienna (Foksal Gallery Foundation), Leila Topić and Jadranka Vinterhalter (Museum of Contemporary Art, Zagreb), Ewout Vellekoop (Studio Runa Islam), Kiara Viaene, Henk de Weerd, Jan van den Wijnboom, Witte de With, Center for Contemporary Art (Rotterdam), Xella.

En veel dank aan alle onmisbare vrijwilligers van KunstFort Asperen: Marijke Bos, Sylvia Braamhorst, Gerard Damhuis, Albert Folkerts, Anja Gereke, Kick Gereke, Alie de Groot, Alice Haak, Mariando van Hees, Liesbeth Heijmen, Hanneke Kean, Lia Kuijper, Gerda de Louwere, Ton van Meeuwen, Margot Odijk, Esther Paauwe, Herman Pouw, Gerda van Toorn, Teus van Toorn, Peter Verduin, Chantal de Vet, Reinier Voest, Roel Zondag.

